

ДУШАН МАКАВЕЈЕВ

ПОЉУБАЦ
ЗА ДРУГАРИЦУ
ПАРОЛУ

НОЛИТ

Scan & OCR
<https://anarhija-blok45.net>
2022.

СЕРИЈА
ТЕРАЗИЈЕ 27

8

УРЕДНИК
МИЛОШ СТАМБОЛИЋ

ВИЊЕТА НА КОРИЦАМА ЛЕОНИДА ШЕЈКЕ
ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: ЈОВАН НЕДЕЉКОВИЋ
КОРЕКТОР: ДОБРИЛА МАКСИМОВИЋ
ШТАМПА: БЕОГРАДСКИ ГРАФИЧКИ ЗАВОД

ДУШАН МАКАВЕЈЕВ

ПОЉУБАЦ
ЗА ДРУГАРИЦУ ПАРОЛУ

НОЛИТ • БЕОГРАД • 1965

Бојани
— мојој једанаесџој шези

ЕКСПРОПРИЈАЦИЈА КЛИКЕРА

ДЕВЕТ ГОДИНА

Четрдесет прве, гвозденцима, каменцима и сталенцима придружили су се и гуменци: имали су на себи грб краљевине Југославије. Нисмо знали, играјући се тим кликерима цело време рата, да су то бивше гласачке куглице и да ће та наша игра добити вредност поетског симбола.

ДВАНАЕСТ ГОДИНА

Цокеј је лежао покривен »Новим временом«, на Чукарици, шестог септембра четрдесет четврте, на краљев рођендан. Енглези су ипак бомбардовали тога дана и он је лежао блед као крпа и неповређен, чист, без крви, само му је из главе са стране процветао мозак као кита јоргована заденута у косу. И неколико месеци раније, да ли је то било 28 априла? на Ускрс, када су пале прве бомбе те године, између срушених зграда и полупаних прозора, разнесених кровова и кућа којима су одузете фасаде а све остало остало, негде у Молеровој међу циглама растуреним на улици, на асфалту, била је једна откинута рука, снажна мушка рука откинута из рамена, гола, са неколико црних мрља по себи као од машинског уља. Људи су пролазили, нико руку није дирао.

ДВАНАЕСТ ГОДИНА

У јесен, на углу улице, лежали су Немци као цепа-нице, смрзнуте и укочене, без ципела и чизама, ски-нули их партизани. На коси се том Немцу који је тако замрзнута спавао нахватало иње као прва седина. Од-нели су их малим аутомобилом са три точка, нису стали до краја унутра, него су им вириле ноге у чара-пама, као ноге дрвених лутака, као даске које вине из камиона и љуљају се на окуци.

ДВАНАЕСТ ГОДИНА

Учило се у школи о краљевини Југославији, где жене нису имале никаква права, што се најлепше види из поеме *Ослобођење Цветице Андрић*. Волео сам Маја-ковског и Зоговића и сећао се како сам у старој Југо-славији јео чоколаде и читао библијске легенде у стри-пу у листу »Микијево царство«. Трудио сам се да обја-сним себи израз експропријација експро-пријатора, који је често понављан на суђењу ко-јим су радници фабрике где сам становао одузели ову приватном власнику, доказавши: да је раднички ви-шак рада који је капиталиста присвајао за последњих четрдесет година овоме потпуно отплатио све што је уложио у предузеће.

ТРИНАЕСТ ГОДИНА

Примили су ме у СКОЈ тек идуће године, јер та-да, у јесен 1945, у дну тамног школског ходника, ни-сам умео да одговорим на чудна и тајанствена питања која ми је поставио две године старији друг из разреда, из бојаљиво отвореног папирића на коме је писало: како си се држао пред класним непри-јатељем? Да ли си у партизане оти-шао одлуком Партије или на неки други начин?

**ПРВО СКИДАЊЕ
ДОГМАТИЧКЕ КОШУЉЕ**

НЕСПОРАЗУМ СА СТВАРНОШЋУ

или

ЧОВЕК ПОД ЗВЕЗДАМА

1947. ЧОВЕК
БЕЗ ОСТАТКА

Питали по свим четама има ли неки касапин. У једној јавио се месаров син. Требало је заклати теле које су тог јутра довели сељаци.

(Није ли то занимљив податак да нико није умео да закоље? Било нас је око шест стотина омладинаца распоређених у дванаест радних чета: зидали смо село колонистима. Било је у четама доста демобилисаних бораца, значи људи који су прошли рат као активни учесници, па ипак, нико се није јавио да уме да коље теле).

Месаров син узео је са дрвљаника секиру и опрезно кренуо ка телету које је било везано за пумпу. Одмах је било јасно да он никад није убијао теле. Замахнуо је секиром да ушицом погоди теле међу очи, вероватно је његов тата то радио исто тако, али брже. Распалио је секиром теле по челу, а оно почело да се отима. Ударио га још двапут-трипут, сви гледамо, широк круг, у центру пумпа, теле се све јаче отима и љуља пумпу, месаров син подражава тату без успеха. Видео сам дотад само како убијају људе, то је било некако свечано, а ово је било смешно и језиво.

Кад се теле откинуло и појурило улицом новограђених кућа, дигосмо хајку. Забављали смо се

вичући а избезумљено теле бежи од смрти. Неко је из штаба донео шмајсер којим смо ноћу, стражарећи поред циглане, плашили на друму сељаке што су носили жито на мељаву (један би прегледао вреће док други држи уперен шмајсер, као: да није нека шпекулација).

Бежи теле са омчом око врата, бежи сасвим сумануто, зауставио га рафал преко стомака. Секиром га дотукли, прашина је одмах попила сву крв. Морали смо да журимо на посао.

Телетину у купусу више нико није повезивао са јутрошњом авантуром: колективним убиством тврдоглавог створења.

На истој тој акцији била је Данка, мала шеснаестогодишња плавуша, радница из неког предузећа. После су је вратили као курву. Избацили из чете, из Народне омладине, само платили карту трећег разреда. Иако је исти Жућа, пегави заменик команданта, на моје очи трзао на једну другу бригадирку, Мађарицу са Телепа, за коју сам поуздано знао да је курва, он је моралисао пред целим стројем и псовао малу плаву Данку. Стева брица је причао, додуше, да је имао Данку у бунару (копали смо тих дана бунаре, нико те не види, осам сати си под земљом), али смо сви закључили по његовој причи да су се само љубили. Е, па са том Данком једног дана сам радио ја, неки посебан посао, за двоје. Носили смо нешто, шта ли, па је пала у несвест и ја сам морао да је однесем до сенке. Подвукао сам јој руке под мишке, просто с намером да је одвучем у сенку и, нехотице, осетио под шаксм меке, пријатне, девојачке груди. Нисам имао пуних петнаест. Био је то неупоредив доживљај. То није имало никакве везе са литературом.

Радили смо и по десет часова, храна је била лоша, волели смо да певамо, били смо добри другови.

СОЦИОЛОШКИ ИНТЕРМЕЦО

(Тек неких десет година доцније цела та акција добила је за мене потпуно нов, социолошки смисао. У том крају Бачке у коме смо градили ново село, пре наше појаве постојала су само велика имања. На неколико разбацаних салаша живели су пољопривредни радници, била је концентрисана техника. У име правде и историјске нужности ми смо распарчавали те велике поседе, рушили салаше, помагали новим власницима земље да се што пре уобличе и формулишу у мале поседнике. Сећам се, годину дана раније, у акцији која се звала Обнова Срема, рушили смо дивну велику шталу у којој би било места за стоку из три села. Доста се препа поломило, и летава, и цигле. Циглу смо чистили од малтера и одмах је превозили на изградњу малих, индивидуалних кућа. Велику зграду смо рушили са задовољством, била је то *немачка* зграда. Читаве две године после ослобођења ми смо још увек видели у тој згради симбол туђег феудалног господства над сеоском сиротињом коју је чинио наш живаљ. Нисмо уопште приметили да рушимо *своју*, лепу, велику и чврсту зграду.

Растојање од једне деценије пољуљало је самоуверену дечачку свест о неприкосновеној напредности сваког мог тадашњег поступка. Могу се значи с искреном, напредном свешћу радити и привредно назадне ствари! Ствар се компликује тиме што смо рушећи лепо уређене салаше заиста чинили нешто историјски нужно и остваривали правду за којом су људи жуљевитих руку дуго жудели. Ако се, међутим, за критеријум истине узме пракса, стварна, привредна пракса а не идеје људске, идеали и идеологијом натопљени сентименти, остаје чињеница да смо рушили лепу велику зграду која је била наша заједничка и градили мале приватне куће, штале и бунаре).

1947.

НАСТАВАК

То је било све са Данком, мекоћа псд дланом дечаковим, уплашио се, збунио, шта ли, направио се одмах луд, запамтио, размишљао. Строго интиман доживљај остао је запретен, никоме саопштен, неинтегриран.

А како сам дознао да је Мађарица са Телепа заиста курва?

Била је игранка једне суботе, на крају читавог реда новоизграђених кућа. Становали смо на овом крају, на самом почетку, у првих пет-шест зграда, затим је долазила кухиња, магацин, па читав низ празних кућа. Милета је био пекарски помоћник, показивао нам је сутрадан после те логорске ватре јаје које га боли, лево му је висило дуже, рекао је да га боли и тврдио да је црвено, али то нико није могао да утврди. Кад се завршио танго и опет почело козарачко коло, одвео је, скривен сенкама, Резику у прву празну кућу и прислонио је на зид. Била је фина женска, рекао је Милета док је забринута пипао то лево јаје.

Била су предавања о постанку живота по Опарићу, има ли живота на другим планетама, о историјском материјализму по Островитјанову: првобитна заједница, робовласнички систем, феудализам, капитализам, социјализам, комунизам. Изграђивали смо се политички и учили како се прави малтер, како се пече цигла, како се копају бунари.

Дакле:

Сиваралаштво: изградња села, рад, учење, колективни живот;

Авантуризам: убиство телета, ноћне страже, логорске ватре;

Десџрукција: рушење салаша, протеривање из бригаде и убиство телета.

Оно што је чудно и против чега се буним јесте чињеница да недужни додир мога длана и Данкиног тела, љубљење Данкино са Стевом брицом, оно што се догодило између шеснаестогодишње Резике и осамнаестогодишњег Милете у празној кући, па и доцније, трзање Жуђино на Резику, треба да падне у рубрику *аванџуризам*, па чак и *десџрукција*, иако учење и праксу интимних људских односа по свом интимном моралу, морам да ставим у рубрику *сџваралашџтво*.

Пошто не знам да изађем из тог не баш зачараног круга, пада ми на памет да и убиство оног телета сврстам у стваралаштво: био је то пријатан колективни тренутак када се теле покошено рафалом забатргало у прашини, сви смо се осетили помало саучесницима у тој победи. На тој линији били смо и учесници у Милетиној победи над свим женама света које су покорно дизале ноге притиснуте уза зид, били смо и саучесници кад је Жуђа, у име шест стотина родољубивих аскета, отерао малу неморалну радницу назад у њену кројачку радионицу, ако је приме.

1958.

Једанаест година доцније, изашао сам на терасу малог и љупког провинцијског хотела у коме сам боравио.

Као да сам закорачио у прохладну и бистру васиону. Из бесконачности су жмиркале звезде на мене, двадесетшестогодишњака који стојим сада и овде... тако се догодило: више нисам имао своје године. И даље стојим сада и овде, али година више није било. Пред звездама је стајао некакав смртни и мисаони организам у коме су свитали дивни, зрели упитници. Пред тим далеким, тамо огромним и јаким, за мене

овде тако малим, треперавим светиљчицама које су те мигове жмирнуле можда далеко пре мог рођења. Цео систем био је присутан: бесконачност простора, свежина ноћи и мирис блиске реке, одсуство свих забава и дужности којима бих, по друштвеном обичају и обавези, препуњавао своју интимну празнину.

Број 26 није више постојао. Био је потпуно обесмишљен. Ни себи нисам могао да докажем колико имам година. Нисам имао легитимацију при себи. Тако сам открио да ти фантоми који се зову године старости, школска спрема, политичка припадност, успомене из прошлости, радни стаж, имате ли неког у иностранству, знања важна за војну силу, НЕ УПОТРЕБЉАВАЈ У СТАНИЦАМА коначно и бр. лег. 385529-Бгд/54 у ствари не постоје. Сви ти бројеви и класификатори, све те класе и ти фактори, не постоје када се суочим са звездама. Под звездама, пред собом у ствари, пред собом самим у васиони, отпада све што је изван најужег, физички и емоционално неопуђивог остатка мене. Када остане само то, то што постоји само данас, остане и комуницира само са собом, онда, пред звездама смртан, полажеш испит: живим ли ја довољно да бих могао мирно да умрем, живим ли ја активно сада, за свог живота, да бих могао часно да се претворим у минерале и постанем анонимно вечит као звезда, а да никог не буде срамота, јесам ли ја довољно човек а не само структура меса, крви, костију и длака, и чвор злезда са неколико неповезаних сентимената, наносима страха и закреченим опасним мислима? Јесам ли постао добар кристал човека који живи и распиње се свим својим хтењима и љубавима да би на крају оставио леп и чист пепео за собом, да ме сад не буде срамота пред тим звездама? Јер нема никаквих двадесет шест, само сам некакав ја са својим мишићима, рскавицама, цигеричом и цревима, функционише ли то добро? Функцио-

нише ли то честито, да ли је све то *ангажовано*? Учествујем ли ја у свему што радим сваки дан сваким комадом својих плућа и сваком капљицом своје крви? *Цео*? Или се делим: на онога који хоће и онога који неће или не може? Онога који живи и онога који сања, онога који мисли и онога који говори. Онога који говори и онога који ћути.

У писмени задатак са радне акције нисам могао да унесем ни један једини детаљ у вези са својим интимним доживљајем Милетине авантуре са Резиком. Како сам онда то написао да смо цели, *без остатака*, припадали отаџбини? (Да ли је Милетина мушкост, коју је потврдио са Резиком, и њена женственост и податљивост, је ли то припадало отаџбини или не? Или су то били некакви тајни *остаци*?).

УПИТНИК НА ШКОЛСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ

Можда је време да се под зрео и крупан упитник стави комплетно материјалистичко васпитање које смо примили у школама.

Дијалектички материјализам нам је омогућио де-струкцију свих »привидних« целина. Звезде су небеска тела од хелијума и гвожђа итд., дуга је распршен сунчев зрак а свака појединачна боја није ништа друго до треперење одређених таласних дужина. Нема илузија и оптичких варки. Историјско кретање је резултанта сплета сукобљених класних интереса и својинских односа, електрицитет такође није страشان гром и блештава муња него пражњење разлике у потенцијалу и кретање електрона.

И човек је конструкција од H_2O и $NaCl$, ту су и шећер и масти и базе и глицерини (плус хемоглобини и матавуљи) и када сви ти ини и оли, метоли и хидрохинони заузму своје место, човек ишчезне, не-

стане пре своје смрти у сопственој, академски и социјалистички однегованој свести.

Ту су они цртежи из *Полиџикиној забавника*: човек није ништа више него толико литара воде, толико килограма соли, неколико ексера гвожђа, неколико шибица фосфора, мало креча, ето. У јеку радосног разоткривања свих мистериозних појава, у раном пубертету, човек се врло радо бави раскринкавањем свих чуда и тајни природе и друштва. Перелманова *Занимљива физика* и Кунцови експериментални часови из хемије били су нам незамењива духовна храна. Дарвинизам, *дивљи коњ Пржеваљски*, бластула и гас-трула, теорија постанка сунчевог система и *овце које су њојеле сељаке*, све су то била сјајна објашњења непознатих појава, свему је откривен унутрашњи процес, све је добило своје објашњене и објашњиве узроке и последице.

Појаве су изгубиле своје границе, све сталне вредности изрелативизирани су захваљујући закону о свеопштој повезаности, јединству и узајамној условљености.

Тако је некако из свега ишчезао и човек. Као да у свему томе није нужна константа он који то све сазнаје, користи и мења.

Питао сам се: јесам ли постао добар кристал човека?

Научили су ме да је човек материјал: крв, месо, кости и живци. И организам који функционише: дише, вари, множи се, мисли. И јединка која припада: класи, професији, полу, нацији, раси. Одређена: друштвом и класним односима, делимично културом, традицијом и образовањем. Научили су ме да видим у човеку »садржаје«: понашање, знање, осећање, мишљење.

Све је то тачно, а опет, како је то велика академска лаж!

Све је то оно у чему су сви људи слични, или чак: исти. Варење, усправан ход, вожење аутомобила, *улоја рада при претоварању мајмуна у човека, како је човек постојао дивом.*

Чак и структура, када бисмо је истраживали, и она би до извесне мере била иста. И све *до те мере* човек не би постојао као посебно, особено биће, и све до тог тренутка он је још увек хемоглобин, два-три клина и неколико кила соли. Оно што је посебно, неотуђиво људско, настаје са ове стране границе у оквиру које смо сви исти, дисачи, варитељи, гледачи, крвави под кожом. Јер је и мајмун крвав под кожом и жирафа хода и слоновии рађају мале слонове. И код њих је, за њих, важно оно што је *посебно*: мајмунско, жирафско, слоновско. Остало спада у причу о сисарима уопште.

Дакле, те ноћи, под далеким звездама, нисам могао да докажем колико имам година и, чист од свих фантома, размишљао сам о кристалу самог себе.

Цео школски систем је забораван. Да ли је згодно третирати ученике тако као да је сваки од њих, сваки посебно, сваки за себе, неуништиво различито и оригинално биће? И систем васпитања је забораван: на децијим луткама узалуд ћете покушати да идентификујете да ли лутка представља дечака или девојчицу. А по Стевановићевој београдској ревизији Бине-Симоних тестова интелигенције, просечно интелигентан трогодишњак разликује свој пол. Деца се играју луткама још дуго после тога и виде да одрасли крију од њих оно што она знају од своје треће године.

Тако настају дисоциране психичке структуре, огуљени људски кристали, са лепим израслинама или ружним отвореним ранама. Понека рана бива закречена тако да сам власник њен не може ни да је сађа.

Зашто та наметљива, као неумесна реч: кристал. Нисам нашао другу за оно што настаје у чежњи потенцијалног човека за унутрашњом зрелошћу, самосталном активношћу, доследношћу самом себи. Потребна ми је реч која би означила чистоту и ред али без ускраћености, *лейоша целине* је оно што је занимљиво. Кристал има још једну особину: када га неко спречи да се развија, он се уобличи, раскомадан, у мале парцијалне лепоте. Као да га нешто тера да процвета у самог себе, па кад и не успе, он се назначи, наговести шта је могао да постане. У сасвим неповољним условима, минерал од кога је могао да се деси склад, остане аморфан, расејан, нелеп, а у неком угалцету — процвета кристалче: као ситан знак!

Зато сам употребио баш ту реч, тражећи оно што је специфично људско, за разлику од жирафског, сисарског, биљног.

УПИТНИК НА УМЕТНОСТ

Лепим речима гладили су ових дана песника који је у »нерешивом неспоразуму« између себе и стварности излучио, или ако хоћете, излегао, поетске бисере неописиве лепоте.

На том примеру мој термин доживео је опасну пробу. У случају *нерешивој неспоразума* између човека и стварности у којој се налази (и чији је и он сам део) долази до сукоба у коме је човек ссуђен на пораз. Прављење праве поезије чин је очајника. Човеку, када изгуби све остале шансе, остаје да свој пораз претвори у привидну, имагинарну победу лепотом коју може да роди интегрално и искрено људско очајање. Тада настану кристали, али измишљени. Чиниће се непажљивом читаоцу да сам ја заговарао прављење таквих кристала.

У тој продукцији, међутим, човек је неверан себи. Односно, остајући веран своме сну, престаје да буде веран своме животу, својој јави.

Поетски бисери који настану у нерешивом сукобу човека са стварношћу у којој живи, представљају савршену имитацију смрти: издају себе као људског бића, прикривену произведеним својим божанским ауто-портретом.

У том случају прављење чисте поезије могло би се, поред трагичног, назвати и срамним чином, чином самоубилачке акције правдане идеологијом ненарушивог *status-quo*. Нерешиви неспоразум између човека и стварности не може стварно да постоји због тога што је човек, својим крвотоком и свим тим меснато-утробним делом себе, део те стварности. *Сваки сукоб је, према томе, искључиво унутрашњи сукоб човеков.* И: у његовој је, дакле, моћи да тај сукоб реши животом, акцијом према себи, не бекством.

Када сам горе говорио погрдно о поезији, мислио сам, наравно, на најпоетичнију поезију. На ону која је савршена и која, према томе, рекли смо већ, представља имитацију смрти. Сви остали облици поетског казивања чији је циљ, поред »чисто уметничког«¹ изражавања, и комуникација, што значи да су »упрљани«² људском чежњом за сопственом животном целином и доследном активношћу, могу се позитивно вредновати аршинима који важе за сваку другу људску делатност.

ОПЕТ

СОЦИОЛОШКИ ИНТЕРМЕЦО

И опет се враћамо на проблем човека — расцепљеног, помало угљенисалога кристала. Не без разлога једна од песама другог песника, који је ушао у сукоб

и начинио поему од чворова упитника, серије ружних огледала и магловитих пропланака — зове се *Појерница за собом*.

И политички визионари окренути су у том правцу. Пре неки дан штампани реци запахнули су топлином; азијски државник говорио је скупу од стотине хиљада својих сународника, целом једном народу: да мора одбранити своју независност, *осићварийи свој иденйиийей*.

Постављањем идеала самоуправе и независности на општедруштвеном плану, мора изазвати постављање истих идеала на сваком појединачном, индивидуалном плану. Истинољубиво око науке у стању је да свирепо запази драстична неслагања између *измишљене слике самој себе* коју стичемо у процесу васпитања и *сйварној йоложаја самој себе* с којим није у стању да се суочи.

Свакако, крајњи случај представља онај из Ериксонове студије *Црни иденйиийей*: млади црнац школован у школама белих, са развијеним супер-егом белца, у стравичном је ћорсокаку: на себе гледа свешћу белог човека, без своје отаџбине, својих очева и својих снова, израсла је у њему бела свест, бели патриотизам и бели снови, у својој сопственој свести он је самом себи црн и туђ.

Не ретко и ми, наизглед нормално бели као и наши очеви, откријемо да нам је свест друкчије боје од боје сопственог срца. Живи из дана у дан у ствари нејасан човек, разнобојан, разбијен. Другом свешћу љуби жену од оне којом даје просјаку петодинарац. Трећом свешћу милује жену која није његова, четвртом свешћу воли слаткише, мрзи себе, вози се на рингшпилу. Нултом свешћу купује детету своје лутку која није ни мушко ни женско, ни црно ни бело, ни јесте ни није. Па настане нов човек од неколико комада, од

неколико одсутности. Па не зна када је прљав а када чист, када је човечан а када инфантилан, лисичји, механичан.

УПИТНИК НА ЖИВОТ

И какве сад све то има везе: то некадашње убијање телета, грађење комбиновано са рушењем, гледање у ноћ десет година касније, производња поетских бисера као имитација смрти?

Откуда та потреба да се разликујем од жирафе, од песника који се није реализовао као човек, од телета изрешетаног рафалом?

То није потребно доказивати. Потребно је открити како то у човеку може да утрне свака потреба за разликовањем, за особеношћу. Постанеш бела врана: црнац са белом свешћу.

Свестан сам тога да је за Милету, пекарског помоћника, подједнако важно било то што је постао ударник и што је имао Резику оне вечери када је била логорска ватра. То истичем на транспарент.

Од најранијег детињства љубав према спољним вредностима вреднује се озбиљније, награђује се, фаворизује. На то хоћу да пљунем.

Лажна решења, изолационизам и замењивање живота литературом квалификују се као високо људски чиновни. Те кулисе треба одмакнути у страну. Да може да се прође.

Коначно, школа, штампа, радио, књиге: све што служи преношењу знања отвара људима широке видике једног несигурног, вечито променљивог света, тај свет је фаталистички детерминиран материјалним законима. Наука нам се предаје као велика позитивна вредност. Да ли је она то и онда када апсолутизацијом материјалног света ликвидира човеково самопоуздање?

Уместо да своје координате потражи полазећи од самог себе, човек, погрешно научен тражи их, искључиво у свету, сада и у васиони. Уместо да нађе чврсто тле, оно на коме стоји још више се заљуља.

А ако нема компас у својим грудима и не уме да пронађе љубав у самом себи, стремљење према планетама треба да добије своје право име: бежање од самог себе.

Погрешно тражимо, никуд не стигнемо, у међувремену играмо се ђинђувама, зачас наиђе добра тетка из детињих снова: смрт.

У тишини која затим наступи чује се тестера-циркулар како весело циличе: спрема суседу дрва за зиму.*

1958.

* Белешка из 1964: данас би на ову тему написао сасвим другачији текст. Тај текст не би личио на школски задатак младог догматичара који се труди да мисли демократски и самокритично зато што је сада речено да треба тако. И даље верујем да се према заблудама у које су нас униформисали у поратном детињству и омладинству, и према онима који су то чинили, хотимице или не, треба односити са топлином и разумевањем. Било је то доба Кунове графике и само је једна боја била, могла и смела да буде лепа: црвена. Била је то боја *наше недељиве истине*. Историја нас тада није благо мунула у ребра да нам скрене пажњу на нашу наивност — био је то ударац песнице по зубима. Показало се да је истина дељива, и верност. Па смо, приморавши себе да останемо усправни, са ужасом препознали у сопственом крвотоку сиву крв, боје штампаних слова; да после тек (приставши на бол који је донела) од истине идући откријемо за себе и сунце као такво, и себе као људе, ван строја, пред једноставним задатком живљења. Са црвеном крвљу али плавим небом. Кријемо још сву горчину коју смо доживели и сав страх. И садашњу збуњеност пред животом у миру. Пред љубављу.

**БЕЛЕШКЕ
НА НЕТРАНСПОНОВАЊУ ТЕМУ**

САН-ПРАКСА, АКЦИЈА-ЉУБАВ

Градишћељима Аутопута 60.

ЧЕТИРИ ЧИЊЕНИЦЕ

1.

Приликом завршетка радова на Аутопуту 1959, војници једне Војне поште поздравили су своје другове следећом поруком:

Живимо у стварности инвентивнијој од снова, у животу који уме да измишља задатке младим људима. Акције су нас научиле да се не збуњујемо пред препрекама. Знамо да прекорачимо реку која нам се испречи на путу и померимо брдо ако смета, па што да не позовемо и само сунце на чај као што је то чинио Владимир Мајаковски?

2.

Дрска самосвест и стварносна романтика исписале су на Аутопуту о коме је реч чудесну паролу:

ПРЕМАШИМО ОЧЕВЕ ДА БИСМО ИМ ПОСТАЛИ
РАВНИ!

3.

»На једном делу бараке остао комад белог зида. Нека Мика нешто овде наслика, повикали сви. Донео

Мика фарбу. Гледамо. Нацртао: две велике шаке, држе — сунце. Сви су били задовољни. Мика је велики махер прта ко краљ милан.«

4.

»... Нама је важно да се иживљавамо из једног комада. Кад одвалим комад брега, да то буде и љубавна изјава Аутопуту и девојке да виде какав сам делија и мали инат мој, уживање у померању ствари са њиховог места, (тако рећи ћеф, драг и користан) и поклон један мсеме деди који је одувек желео да путује у Грчку.«

Из бригадирског писма

ДИЈАЛОГ

Зрелост нема на претек у овом садашњем свету па и ми нисмо огрезли у вишковима. На многим местима нема је довољно, као што некад нестане цемента, или резервних делова за мешалице. И љубав, основна сировина за зрелост, производи се, исто као млеко и трава, сапуни и орхидеје, књиге и успомене, машине и слоновии — све мора из нечег да настане, из неког животињског или људског сусрета. А човек често гледа себе из своје романтичне, сањарске куле: доле, у мрачном понору праксе, копа он сам, шљака, напреже се, гради, руши, кроји, сијече, »и пјене баца«. После се вине у — рајске облаке снова, музицира, певуши, мисли fine мисли, љуби финим речима туђа срца, плови измишљеним чамцима по имагинарном језеру Лепог Живота. Насели се на том језеру и нико од њега ништа стварно не добија.

— Обуци, дакле, своје снове у бригадирско оде-ло — кажем нагло себи — и утрапи им колица! Ако су прави, неће севнути и неће дахтати, жуљеви ако им израсту, биће то зато што стичу снагу и прерастају у праву песницу.

— Како то, »снови-песница«, кажете. Ко је видео такве ствари? Није ли то мешање компетенција, уплитање вулгарне праксе у човеков интимни свет и обратно? Замућивање оног прашњаво-блатњавог, ознојено-забринутог, испланирано-неминовног света, и његово насилно повезивање са дивним игаријама слободног духа?

— Што то још нико није видео, то ништа не значи. Видеће. Мени и свима нама доста је посебних парцијализованих живљења. Имали смо већ један период у коме су крампови певали и у коме су стихови покушавали да копају и малтеришу, кажете. Али ти крампови нису имали довољно слуха (хтели су да певају по нотама, а не по инжењерским плановима). Песници су изјављивали љубав бетону и желели, ваљда, да бране хидроцентралне задрхте од наступа љубавне ганутости. Нису знали да љубав припада људима а бетону река и снага, линија и пркос минерских лица.

КАКО СТОЈЕ СТВАРИ

Знамо да има народа чији су снови болесни, метални, а има и оних финих беспомоћних народа, чији су снови нежни, човечни у својој крхкости и сумраку, без снаге. Има и народа са рукама које су се одвојиле од главе и које *снују* против ње. Те снажне, самозване руке, вредно и без мисли раде на напретку предметног света, неспособне да уоче (очи су им остале у беспомоћној, паметној безрукој глави) како се он спрема да се затрпа, сулудо приморан да самог себе, обезљуђеног, све више и све брже производи.

У тим разним, меким, савитљивим, кртим и масним народима броде жилети по душама и режу сваку, пословно, на две-три па и више реса. Па уста кажу шећер, руке стварају со, а глава иде својим путем. Па свако око има своју душу, свака мисао посебну гарсоњеру.

У тим народима сваки је човек растурен по улицама и својим цеповима, једу га машине, сунце га дарује опекотинама, земља га, раскриљена, љубавно зове на авантуру са које нема повратка. Увек са самим собом, двострук, трострук, изломљен у огледалима која не говоре истину. Метално звонак, сипак као прах, гладак и чврст као мермер, како кад какав, тек никад од сопственог људског ткива.

А ми, доследни сну који живи са нама, измислили човека од једног комада, живог, који хода, мисли, говори и осећа из самог себе.

Необичан и чудан изум.

Па трагања, па напори, а Постојећи се не да, хиљадама нити уплетен у релацију благо-облаци, у вечитој вожњи трамвајем на линији Романса-Зној, на линији Или-Или, на линији апри-ли-ли:

— Где сте сад нашли да ме преправљате!

ПОРЕКЛО СНА-ПРАКСЕ О КОМЕ ЈЕ РЕЧ

Сан наш је озваничен, и то је увек помало опасно. Могу да га ставе у витрину. У желатину, у товану маст. Могу да га умотају у завоје као мумију (да га сачувају од назеба).

Али он се не да.

Сну нашем није довољна шетња земљом, излежавање под храстовима традиције и седење на степеницама Народне Скупштине. Он неће да буде лењи стипендирани мачор на јастучету. Наш сан хода и даље по крововима, провејава кроз људске главе и понекад му је чак и зима. Он није увек добро одевен и није увек весео и безбрижан као дечја песмица. Јер он није изишао из основачке читанке, он је помало и намрштен и помало луд и самоуверен, јер је он прави омладинац, не од јуче, пролетерски сан, шарени син снова

који су били црвени и тамни, који су умирали и поново се рађали, на које се пуцало и који су се давили изрешетани по горским кланцима, а осуђени проклетством своје људске лепоте на бесмртност. Знали су да ће, гладни, недосањани, преживети, да ће их загрлити сунце са лепим именом Слобода.

А оно кад се појавило, дошло у комбинеzonу, са припремљеним радним листама, свицима пројеката и много нових болова.

И кренули смо (са сном о човековој целовитости) на акцију. Ми смо освајали њу и она је освајала нас. Сада се, после толико година, иако је мирно доба, већ не распознају добро границе Приватног и Јавног живота, рад и одмор почињу да воде љубав и имају своје заједничке стваралачке задатке.

ОНИМА ОД КОЈИХ СМО ПОЧЕЛИ, ОНИМА ТАМО НА АКЦИЈИ

Ипак, ови који смо ту, не тамо, они смо који су изабрали спорији пут. Логичнији на изглед, мање заморан и више целовит (акција је код нас свугде, и у кућном савету).

На траци Братства-Јединства, најлепши су међу нама. То су они којима младост дозвољава да буду сасвим једностранни, да се предају једној јединој страсти.

Синови и ћерке човековог немира.

Пелцују земљину кожу крампихима, чупају корење, мичу брда и просецају кроз шуму и преко реке нов траг за људске кораке.

Они, сан-пракса, спроводе један нов споразум човека са самим собом, заклетву његову пред свим неусловима, заклетву дату са небом у очима, са осмехом на длану и са сунцем у срцу. На љубав.

1960.

ПОЉУБАЦ ЗА ДРУГАРИЦУ ПАРОЛУ

Пароле четрдесет шесте и пароле данас.

Аскетизам се данас никакав не захтева.

Зато парола која се узвикује није само израз солидарности, воље, спремности на жртву, потчињавање јединству.

Парола је и игра.

Вичу: Кликнимо трипут за Команданта!

И цела бригада виче: КЛИК! КЛИК! КЛИК!

И таман да останем при закључку да је данас избацивање парола више колективна игра и манифестација радости него што је била пре, кад ми Љуба Стојић помену своју бригаду из деветсто педесете. Бригада београдских средњошколаца »Дара Павловић«. Радили су као црнци. И бригаду су своју из милоште звали »Дара црнкиња«. Новине о томе нису писале, у новинама су се тада изражавала само правилна осећања и никаквим шалама, поготово такве врсте, није било места. А када је бригада кретала кући, на вагону је писало великим словима (истим оноликим коликим се писало СВИ НА ИЗБОРЕ) — ЖИВЕЛА ДАРА ЦРНКИЊА!

Тако ме Љуба подсетио како је у мојој, новосадској, бригади »Млади пролетер«, четрдесет осме, као најомиљенији, скандиран поздрав преузет из суседне, осјечке бригаде:

А ЛОНЧИВИ А ЛОНЧИВИ У РЕД У РЕД У РЕД БУМ
АААААА!

(Био је то 64. километар Аутопута, код Вогња, у доба Петог конгреса, када је свако радио за тројицу или петорицу, колико ко може, и више, да се докаже, »Тито-Стаљин-Димитров«. . .)

Тај »аполитични« апстрактан поклик нису у штабу много волели. Настао је, сасвим животним поводом, код тих Осјечана кад су први пут добили паленту са млеком, у лончићима. Друге бригаде су се доцније поздрављале тим покликом не знајући да оно »бум, аааа!« представља поетски опис изненађења ђачког и грађанског у сусрету са чудном сељачком храном — не баш укусном густом кукурузном кашом.

Маштовито је на акцијама, не само младо, весело и лепо него и зрелије и друштвено здравље* него на другим местима. Како омладинци на акцији улепшавају место где живе »из приручних средстава«! Рецимо, ЖИВЕО ДРУГ ТИТО написано од употребљених кутија од сардина! Речи толико пута употребљене у друштвеном животу, озваничене навикама, ушкробљене рутинском употребом, сапете протоколом у хладна академски исписана слова на славолуцима, на радној акцији поново добијају боју људског узбуђења. Најстарије и најпоштованије име слушаиш овде као да га чујеш први пут. Прекопају падину брда изнад насеља и посеју сунцокрет у облику слова. Та парола била је невидљива још дуго после одласка бригаде. Парола посејана људском руком клијала је и споро расла из земље. После неколико месеци израсла су из земље и процветала педесетметарска слова од сунцокрета: ТИТО.

* Свестан свих могућности асоцијација на овакву терминологију, молим читаоца да израз »друштвено здравље« схвати у оном смислу у коме га употребљава амерички марксист Ерих Фром у својој књизи »Здраво друштво«.

За тако маштовиту праксу наши градови су тесни и сувише малограђански организовани. Погледајте шарене цртеже по баракама омладинских насеља и одмах ћете се сетити да је утопијски комуниста Кампанела тако некако описивао свој Град Сунца.

Документарни филм о радној акцији немогуће је направити до к у м е н т о в а н о а да у њему не буде парола. Решио сам, дакле, да не из бе га в а м п а р о л е. Да им приђем, да их слушам, да им нађем унутрашњи смисао. То је посао који тек треба обавити на далеко ширем плану. Слушаш и не знаш увек: вичу ли и певају из одушевљења или карикирају старију генерацију. Изговарају ли пароле зато што воле групно да кличу, из жеље да се прикажу добрим грађанима, или, чак, из ироније и пуне доколице? Цела ова тема амбивалентна је. Давичовска.

Отуда — обновљени радни задатак:
читати друга Оскара Давича.

Ону репортажу из једне старе »Политике« о градитeljима зворничке хидроцентрале који на приредби слушају политичке говоранице и грицкају семенке. Тада сам први пут схватио: политички говор је чиста апстракција ако се уз њега не грицкају семенке. Семенке додају ситуацији димензију стварности. После тога повероваћемо младићу кад се херојски спусти у кесон, у хладно благо, да је патриота и инација.

Верујем да су се младићи док су прекопавали земљу да засеју педесетметарско слово Т р а д о в а л и својој игри. Ако жуљеви, ако зној, само да направимо нешто чега се нико пре нас није сетио.

Тако социјализам, поредак већ давно мисаоно конципиран, у нашој пракси добија своје индивидуализовано, н а ш е л и ц е, боју нашег осмеха, усправност нашег пркоса и самопоуздања и бору наше сумње.

Тражење тог лица, посао је документаристе.

Од свог колеге Бранка Гапа, који је у исто време снимао на Аутопуту, чуо сам следећу анегдоту. Инжењер, шеф једне деонице, имао је тешкоћа са насипом јер није имао довољно »јежева«. Договорило се са командантом оближње тенковске јединице да његови војници вежбају вожњу тенковима на самој траси. Омладинци насипају земљу, војници вежбају а тенкови успут набијају насип. Од те досетке подићу те неки весели патриотски жмарци.

Жао ми је што Гапо ту сцену није унео у свој филм. Обрадовао ме је радозналошћу за свеже, живо и чудно. А обично. У тој обичности оригиналних решења, у тој обичности духовите личне иницијативе лежи корен демистификације свих могућих парола. Тим чудним сликама нашег живота гледалац мора да верује, и после сусрета са њима више ће веровати и самом себи и свету око себе. Јер му откривају један врло познат, а несазнат, а важан, вид његовог сопственог живота.

Сетиће се тај гледалац да лепота лоше написане пароле СВИ НА ИЗБОРЕ, кречом који ће опрати прва киша, није у томе што позива да гласаш ЗА НАРОДНЕ ОДБОРЕ (испало би да си ти некакав неодређен човек коме су потребна упутства шта да радиш и шта да бираш) него у малим мршавим скојевчићима, четрнаестогодишњацима који су се целу ноћ мрзнули у кратким панталонама и неспавали је само да би цео град, сваки зид и сваки угао, говорили оно што сви хоћемо, што сви знамо, што сви мислимо. Лепота те пароле је дакле: у неспаваној ноћи дечаковој, у његовој жељи да порасте, у томе што су дечаци гласали на тај начин што из политичких разлика целу ноћ нису спавали.

ПРАШИНА, СУНЦЕ И ЉУДИ

АУТОПУТ 61

Гурнеш сниматеља у сам процес, само што га не поједе мешалица, јауче: улази ми прашина у објектив, а ти срећан јер си то и хтео: да се слика поквари и замути од прашине као што засузи око. Метално шкргућу машине, дахћу и њиште док људи, послуга њихова, трчкарају околу, обигравају, *ойслужују*.

Шта је стварност, дакле? Шта је та лепа, честа, нејасна РЕЧ: *сйварносй*?

Да ли је то онај шљунак који је упао у чизму студента медицине из Ријеке који ради код табановачког моста?

Да ли је та стварност у зрнцима цемента која шкрипућу под зубима цементаша што ужинају, онако прљави, хлеб са паштетом?

Или је та стварност у лицу оног црног умазаног радника из асфалтне базе у Букаревцу који ми у јари плеханесојенице, на којој се у млазевима пламена топи смола из буради, показује црне изгореле шаке пуне пликова и виче: снимај, другар, како радим за 48 динара на сат!

На једној бараци у омладинском насељу («Немој, друже, да говориш, логор, није логор, него омладинско насеље!») омладинци нацртали лепо, метар и по велико, слово *а*.

Зашто то велико мало *а*?

*Сезаме, оћвори се на кантини разумео сам и Три
іладних ударника, пред трпезаријом, а то а нисам.*

А велико више од метар и по.

Нада из Новосадске бригаде (ова прича исприча-
на ми је у строгом поверењу) отишла једно вече са че-
тири радника из »Партизанског пута« у једну бараку.
Светло се четири пута палило и гасило. Остала прича
о Нади шапатом.

Авантура? Индиферентност? Зна се да примора-
вања није било. Сигурно ни чоколаде.

Спуштање заставе. Не певају све бригаде химну.
Београђани из Старог града изабрали Интернацио-
налу. Коперци — песму: Лепо је у нашој домовини
бити млад.

Такмичење за траку Револуције. Сто тридесет
посто на мосту, двеста седам на истовару, само да
не сазнају за Наду Новосађанку. Бараке орибане и
уређене за десетку.

Увече: пеку се кромпири на логорској ватри у
част Двадесетогодишњице и рецитије Матић.

Козара.

*Свако јућиро, свако вече
Србијанска брда јече.
Јече брда и долине
Од Тићове омладине...*

Песма, као у рату, грлата, омладинска, набре-
кле вене на врату. Певају студенти и средњошколци
песму босанску, сељачку.

*У Заїребу њодиіла се буна,
Павелићка родила мајмуна.
Хићлер шаље њећ кила сајуна
Да ојере својеја мајмуна...*

Ватра се разгорева. Бацају на њу гајбице од воћа које је тог дана стигло за ручак.

Неколико љубавних парова седе на неједнако одрезаним пањевима, лижу по њима сенке разиграле ватре. Около се неуморно вије плетеница кола козарачког.

*Процвела љубичица бела
На јасјуку Едварда Кардеља
Па мирише како Кардељ дише...
Возила се Греја Гарбо
У каруце сердар Јоле,
Говори јој сердар Јоле
Аој, цуро Греја Гарбо,
Ти си Гарбо цура фина,
Окани се шоја филма,
Остави се Холивуда
Те ти дођи у Пијере
Па да љушћини кромџијере...*

Питаш се: поезија или идолатрија, затим: одакле ови анахронизми. Нема нових текстова или се забављају наивношћу традиционалних?

*На врх јоре Романије
Четничка се кожа вије,
Па нека је, нек се вије,
Правићемо фишеклије.*

Од »техничког« насеља узели су канту нафте и просипају је на ватру. Ватра се пропиње и распаљује, коло се заталаса, делимично разбежи и одмах весело поново врати у ланац солидарне песме и игре.

*Правићемо и ојанке
Да их носе љарџизанке...*

Играју и певају младићи и девојке рођени 1947. године. Две године после победе рођени, први зубићи у доба резолуције ИБ. Они не памте филм »Хоја, Леро«, чак ни Чапове филмове. Самоуправљање је најприроднија ствар на свету, једино што је нормално.

Шта, шта, шта са оваквим упоређењима и временским обележавањем? Зар није ове, шездесет прве, неки млади бирократски монструум из штаба Скопске бригаде млатарао револвером на бригадисте који нису хтели да га слушају? Да, али је командант Главног штаба лично рекао на конференцији бригаде, којом је руководило радно председништво бригаде: Ако ви овога не пошаљете кући, ја ћу морати да одем са Аутопута. Бригада је овлашћена да одлучује сама: штабови и савети немају власт, они су извршни органи. И понавља се »одозго«: Чувајте, другови, своја представничка тела од изрођавања, како ћете живети зависи од вас самих, имате руководиоце какве заслужујете, сами сте их изабрали.

Срели смо заменика команданта бригаде, свег беголог од филера, смејао се белим испуцалим уснама док нам је показивао знак који је склонио у цеп, као да се стиди, није то овде важно, важно је да су нам људи схватили да све зависи од њих самих...

*Друже Тишо, само њиши,
Радићемо и њо киши.*

Не знају тачно зашто су дошли, па... због другарства.

Ако њише и Јованка...

Долазе сељаци због запослења, уче занат, неће да се врате на село.

Радићемо без њресџанка...

Има задовољних и незадовољних бригада. Ове друге раде траљаво, без воље, несложне, нејасне самима себи. Питају: »Шта се од нас тражи?«, »Шта нам дају?« Њихове координате негде су изван, стално чекају нешто одозго и споља, па се, ако не прсне нешто, и разиђу тако смушене, незадовољне јер су им »укидали на процентима«, »потцењивали их«, »дали им лош штаб«. Школа демократије. На испиту се понекад и пада.

И све нове и нове контролне ситуације рађа тај живот без одраслих, без родитеља, школе, милиције и пословође. Када се пре две године излила Морава преко насипа, стигла у олујној ноћи интервенција у насељу: комунисти на насип, Морава односи Аутопут. Трка по мраку, и увређен глас у бараца: Зашто комунисти? Сви су грудима бранили, целу ноћ, насип од набујале Мораве. Ујутру је стајала пред саветом насеља каљава делегација нечланова Савеза: хоћемо у Главни штаб, да се жалимо: зашто су ноћас само комунисти позвани на насип? Је ли ово њихово, приватно, да се само они брину? Ако смо сви једнаки, онда смо једнаки и у дужностима. Чешкали се у Комитету по глави, признавали грешку, радовали се: да нам је више оваквих проблема!

Немојте нас потцењивати.

Браним

Ово небо у очима

Браним

Ово земље на глану

Пече се кромпир у врелом пепелу логорске ватре.

У част двадесет година ове наше Револуције. Јесу ли тако партизани пекли кромпире? Они који су гинули у офанзивама. Седам офанзива. Николетина Бурсаћ, Павле, Уча, Гвозден и скојевац Вук, курири,

бомбаша, херој Пинки, рањеници, тифусари и Неретва . . .

*Одакле осмех мој
На лицу њвоме
Анђеле браће?*

Партизанска добровољност. Бригада загребачких извиђача у шљивику препуном зрихих плодова. Отежале гране падају на шаторе. Нико не дира шљиве сељаку, чије су власништво. Бригада подупире гране отежале од шљива. Између вођака диже се застава, ради гимнастика, шљиве нико не дира, без наређења. Сами се договорили. Схватили да такви треба да буду.

У исто то време правници из бригаде »Махмут Бушатлија« украдене кукурузе кувају на радилишту у хладњаку дробилице.

И не знаш шта је слађе, шљива које си се одрекао или илегално скуван кукуруз. Сутра треба понети соли.

Крвави жуљеви. Ниси смео тако да радиш.

Увече звезде на небу.

На бараци бригадирки парола ДОБИТЕ, БИРАЈТЕ ОВДЕ ЛЕПОТИЦУ 1961.

И парови које називају »партизанима«. Јер се губе у мраку. Крију се по шумарцима и кукурузима.

Поздрав за наше жене:

Плави радион!

ПЕРЕ САМ!

Плави радион!

ПЕРЕ САМ!

Плави радион!

ПЕРЕ САМ! БИС! БИС! БИС!

Један, два, три:

НАКУ БИКЕ НАГА РИ!

Четири, пет:

ВАГО НЕТ!

Шест, седам:

ЈОШ ЈЕДАН!

Девет, десет:

СТО ПЕДЕСЕТ!

Сто педесет:

ДВЕСТА ДЕСЕТ!

Двеста десет:

ТРИСТА ШЕСЕТ!

Којо ради?

БРИГА ДИРИ!

Коих води?

КОМАН ДИРИ!

За која?

ЗА ТИТА!

За која?

ЗА НАРОД!

За која?

ЗА ПАРТИЈУ! СВЕ! СВЕ! СВЕ!

Јесу ли то клицања остала из »наших времена«? Већ је дванаест година од оног 228. километра код Капеле Батрине, 1949, када смо, радници и ђаци, са задовољством имитирали младе сељаке из Бијељинске бригаде:

Кошо иде?

ПРВА ЧЕТА!

Косу они?

МЛАДИ МОМЦИ!

Друџа Тиша?

ДОБРО ВОЉЦИ!

Кошо њуца?

ТИТОВ ТОП!

Како њуца?

БУМ БУМ БУМ!

Хиљаду деветсто шездесет прва је година, иду на рад млади Београђани, машинци, текстилци, келнери, будуће дактилографкиње, и певају:

ДА НАМ ЖИВИ, ЖИВИ, РАД,
ЧА, ЧА, ЧА, ХУ!

Иду на рад: *црни уметник* који је нацртао себи на леђима слона са крампом у сурли и *Руле рејейаш*, *дивљи лав* . . .

Без строја, без корака, иду и певају, застава је негде у средини. (Зашто се то онда зове бригада? Због традиције, кажу.) У бригади која иде на посао има још неколико *црних уметника*. Објашњење: сви смо из исте школе, графичари.

У насељу Самољица: модерна скулптура: два лепа пања повезана кламфама. У насељу »Лола Рибар« изложба скулптуре у отвореном простору. Две гране спојене при врху: *љубав*. Један дугуљаст, мало искривљен корен, сам: *меланхолик*. Рашчерупана, дивља пањчина са корењем које стрши на све стране, постављена на главу, заиста врло фантастичан и естетичан комад природе: *идиош*. Вадили смо га пет сати, маму му

његову, а норма је сат. Био је жилав, осветили му се овим потписом.

Модне ревије, смешни сајмови, фото-карикатуре, такмичење у ждерању и ТИТО — ЛАЗО од металних затварача за скопско пиво.

На баракама: УЛИЦА СНОВА, УЛИЦА 1000 ГРЕХОВА, стрелица: СТО ЗА ЉУБАВ. ПИСМА, и још једна, према клупи у сенци: КЛУПА УЗДИСАЈА. Седите и уздишите. Можете се држати за руке, уосталом то је ваша ствар.

Испод лепе велике слике Лоле Рибара девојка пегла бригадирску блузу.

1961.

КОМУНИСТИ, НАПРЕД!

1.

Бригада нам је, у лето 1949, радила на темељима Председништва владе на Новом Београду.

Први пут кренула је на акцију скоро цела гимназија. Од сто педесет бригадира — само седам »стarih акцијаша«. У јеку напорних такмичења, сваки час попусти дисциплина. Раније су бригаде биле мешане: радници, сељаци и — школци, и то свеснији, пробрани. Сад одједном — бригада пуна маминих синова којима се не ради превише. Осетљиви дланови, свилене конституције а мангупи хоће, уосталом, и да забушавају.

Доведосмо, забринуту руководство бригаде са собом, као појачање, једног друга радника из столарског предузећа, Пиљагића, вишеструког ударника, старог акцијаша. »Пиљага« је био старији од нас годину-две, имао је осамнаест или деветнаест година.

Добије Пиљага чету. Мучи се Пиљага с њима, раде га фрајери што не зна да се изражава, а он упорно прича своје, замуцкује, покрива их ноћу да не назебу, ујутру им заврће палчеве, буди их на свој начин, труди се да буде »масовик«.

Једног дана Пиљагина чета самоиницијативно продужи паузу. Ужинали, али се не дижу. 'Ајдемо, другови, зове згрбљени, насмејани Пиљага, Чета седи. Ево, ево, сад ћемо. Не схвата он још. Причека мало па их опет зове на посао. Ево, одмах, одговарају, да

се мало одморимо. И седе на песку, на лопатама, на преврнутим колицима. Види он да га саботирају, ништа им не може. Одједном (о томе се после дуго причало) исколачи Пиљага очи и урликне: КОМУНИСТИ, НАПРЕД!

И потрчи према колицима. Био је једини комуниста у чети. Утовари колица, трчећи их одвезе и истовари, и трчећи се врати. Опет: КОМУНИСТИ НАПРЕД! — сав луд, избезумљен од увреде, задахтао. И опет: колица, лопата, товари, трчи, трипут брже но што је ико икада товарио и гурао колица. Чета још не схвата. Шта му је, да није командир полудео? У ствари, схватају, али полако. Седи на радилишту четрдесет младих људи а поред њих ради, трчи, лопата и урличе, командује себи човек млад као и они, али друкчији. Са неком ужареном, узвишеном свешћу. И више не муче они њега, него он њих. Брину се да не падне мртав од капи. КОМУНИСТИИИИ! НАПРЕЕЕЕД! виче, јури виловито са колицима и пева Пиљага, промукао, сав црвен од напора и узбуђења, сам на свету, јачи од свега, луд, спреман да се сатре. И дижу се његови момци, забринуто, и један по један почињу да раде. Као да се она команда односи на њих.

Крије се у овој анегдоти и толиким другим, још необјашњена прича о моралним напорима које је тражила изградња, напорима с ону страну теме одраних дланова и зноја на »високо уздигнутом«¹ челу.

Напрегнута свест рађала је енергију којом се обликовала историја. Како изговорити њене тајне?

2.

Били су то дани који су имали јасну вертикалу.

Од највише до најниже свести размак је био само у нивоу, без раскорака и разлике у осећањима. Јединство историјског тренутка рађало је неочекиване ефекте.

Водили, исте те 1949, Касуа, једног од тада ретких пријатеља, по градилишту Новог Београда, можда баш поред истог тог Председништва владе, данашњег СИБ-а, на чијим је, тек никлим, темељима Драган Ивошевић, »Маршал«, исписао трометарским словима, нек' читају из авиона, ИСТИНА МОРА ПОБЕДИТИ. Поплашио их сусрет са једном примитивном бригадом из неког заосталог краја. Јуре момци са цаковима цемента и вичу страшним промуклим гласовима, гост би да их види, да чује шта то вичу, а водичи га одвлаче, правдају се стидљиво: имамо, знате, и бригаде са пуно неписмених из пустих крајева без школа и индустрије, а гост заинтачио да му се преведе шта вичу захуктали младићи. Испоставило се доцније да је бригада из заосталог краја узбудила госта више од других ствари. Ти момци који су на узвикнуто питање: ЗА КОГА одговарали: ЗА ТИТА, и на питање: ЗА ШТА одговарали: ЗА СОЦИЈАЛИЗАМ! — били су ПРАКТИЧАН ОДГОВОР НАШЕГ ЖИВОТА на два питања битна за нашег госта, који је памтио збуњену Торезову Партију како на улазак фашиста у Француску избацује исте речи, али без одговора, као дефетистичку паролу: POUR QUI? POUR QUOI? Јер нису знали, збуњени сопственим опортунизмом, ЗА КОГА И ЗА ШТА да се боре.

И то је радовало госта: можда ти момци не знају још да читају и пишу, али знају одговор на основна питања. Научили сте их најважнијем.

1961.

CTBAPHOCT

МАЛО ЉУДОЖДЕР, МАЛО ГРАЂАНИН

Када кренете од загребачког колодвора према центру, приметите одмах ту, на Зрињевцу, у једном излогу, нацртаног човека који уместо главе има сијалицу. Ту је електричарска задруга »Свијетлост«.

Подсећам да, затим, на оног човека, човечуљка са огромном шаком, који у робној кући »Црвена звезда« у Београду позива публику да купује САМО ПАРАЋИНСКЕ ШТОФОВЕ.

Подсећам вас и на тигра начињеног од завртања, шрафцигера и турпија изложеног у излогу у згради Српске академије наука.

Пажљива шетња кроз свакодневну стварност открива у њој свеже, спонтане токове дадаистичког стваралаштва, мале монструозне цртеже и монтаже који нису без својих »наказних дражи«.

Један од спонтаних да-да-иста је и онај главати црнац са цвикерима који по цео дан потврдно клима главом у излогу свога газде, теразијског оптичара.

Предмет који ме је изузетно опчинио био је изложен на главном тргу наше престонице, пре две године, у оквиру општејугословенске Недеље борбе против туберкулозе. У прљавој пнеуматској кади пливало је у шпиритусу једно полусагњило људско плуће. Читавог дана одлазили смо и враћали се том ткиву које се обраћа грађанима, Раша Попов и ја, као хипнотисани. Шта хоће да нам каже тај трули комад људског меса, тај одвратни јавни купач, какву мрачну поруку носи оних који су га ставили у излог?

Пре петнаест година гледао је велики наш писац у изложима посластичарница београдских напредне амблеме од мармеладе. Многим људима то није било право. Хтели су да поједу писца, уместо да пождеру мармеладу. Дакле, у питању је канибализам. Још један доказ: хероји првог српског устанка од марципана, израђени на стопедесетогодишњицу, у приватној посластичарници у Нушићевој улици. Још један доказ: Његошево попрсје, у натприродној величини, од чоколаде. Итд.

Ето зашто неукус није уједно и нечовечност, а и јесте.

Неукус је исповест противречног модерног човека који се још није определио. Сликама, тортама и шлагерима он изјављује своју јефтину љубав и жену сматра принцем, златом, богињом, рајском вилом: не сме да је погледа онакву каква јесте. Он јауче, плаче и стално, стално, стално говори о својој усамљености и напуштености.

Каролина, гај.

Ми би се (тако лепо волели) кад би само мало љубави мени дала ти. Он се те своје жене, у ствари, прибојава, затим подригује и ставља на своју полицу балериницу од порцелана. То је његов живот: премазивање самог себе златном, сребрном или ружичастом бојом, бојом меса младих балерина. Мрзи и жели. Боји се и сањари. Страх га је од живота, а нипошто не жели да умре. Остаје на пола пута са малом фигуром од гипса у рукама. Позлаћена палма његов је сигнал, шифрирана порука: да је мртав а жив. Жив клан не доклан, жив печен недопечен.

Када му се омакне па се, нехотице, уметнички изрази (спонтана дада), увек је то тужна прича о господарењу предмета над људима, о страху, о смрти.

То је модерни градски фолклор.

1960.

НЕКОЛИКО ВЕСТИ О ЉУДСКОМ СРЦУ

Да ли сте икада слушали у мраку како куца сат? Како може да загрли усамљеног човека тај звук, како може тишину да му ублажи, или објасни, да му је тихо полегне на срце. Јер срцу ствари падају тешко зато што скоче на њега, угризу га неправдом својом, зарију се у њега својом нечовечношћу.

НОЖЕМ У СРЦЕ ЗБОГ ЗАКАШЊЕЊА. Испред дома културе у Ритопеку Живадинка Јовановић ножем је тешко повредила Миодрага Ђурића земљорадника из Ритопека. Ђурић је био закаснио на представу која се одржавала у Дому културе, па је лупао на врата да му отворе . . .

Нешто касније врата су се отворила, изашла је вратарка и ножем ударила Ђурића! Повреде су опасне по живот. (*Вечерње новости*)

ЧУДЕСНЕ ЉУДСКЕ РУКЕ. Ниједан други део тела није тако блиско повезан са људским делањем. Рука је један од најсложенијих делова тела, компликован механизам састављен од мишића, масноће, тетива, костију и врло осетљивих нервних влакана. Она су способна да изврше хиљаде прецизних радњи. Да бисмо узели кашику супе, мора се ставити у покрет 30 зглобова и педесет мишића. Шака је пуна костију: 8 у чланку, 5 у длану и 14 у прстима једне руке, међусобно су чврсто повезане пантљикама од веома јаког ткива . . . Људски прсти могу се извежбати до подвига

који задивљују. Са два прста, врло способан хирург, може да увеже у чврст чвор нити унутар срца... (Економска полиџика бр. 543)

Поново смо дошли до тог људског срца! Способан хирург са два прста везује чврст чвор *унуџар срца*! Али како су стигли ти вешти прсти тамо? Зашто је вратарка Дома културе у Ритопеку зарила сечиво у гледаоца који је закаснио?

Дописник »Политике« са суђења у Малом Иђо-шу узроке злочина налази у томе што је двоструки убица имао »необичну и ружну навику да собом носи револвер«. И после три пажљива читања нисам схватио зашто су ЧУДЕСНЕ ЉУДСКЕ РУКЕ насилно отвара-ле туђа срца. Судаћи по свему, радило се о људима који се међусобно нису познавали. Нису ли ту уме-шани прљави прсти литературе? Наравно: западне. Можда су те деликвентне особе, пре својих безраз-ложних чинова, интензивно читале Жида?

Али Лепосава се није шалила. Задесила се неда-вно сама код куће. Стомак ју је заболео. Узела је обичан кухињски нож и једним потезом просекла ми-шиће и трбушну опну. Најпре је засекала прево на једном месту, а затим наставила да сецка комад по комад и била око себе. Вероватно да би Лепосава наставила касапљење сопствених црева све док не изгуби свест да случајно у кућу није ушла једна њена рођака. Она се запрепастила видевши како Лепосава хладнокрвно »штрицка« и разбацује црева, отела јој је нож и позвала помоћ. (*Вечерње новосџи*)

Лепосава је сад као неки феномен јер, уместо са шест и по, живи само са два метра црева.

Шта су за то време радили војници? Написали су писмо јавности, Аца Живић и Хасан Шишић. Београд ВП 9234-22. У питању су две мачкице које треба да буду збринуте — јер то заслужују. Ми смо их чували

откако су угледале свет . . . откако их је мајка оставила тек рођене у једном углу дворишта наше касарне. Ускоро одлазимо кући. Одслужили смо војни рок. Шта ће бити с мачићима? Не можемо да их оставимо на улици. Навикле су да их хранимо, милујемо и да се играмо са њима. Можда ће неко од ваших читалаца хтети да их узме . . . Једно маче је шарено а друго бело. Заинтересовани могу да се јаве војницима Аци или Хасану на капији број 5, за посете . . . (*Сјорџ и свеј*)

Треће маче се зове Југослав и није уопште животиња него мали човек стар свега 27 дана. Незаинтересовани родитељи оставили су га на столу Воје Живковића, судије Окружног суда у Тетову. То се десило пре неки дан. Судија је одложио следеће суђење и послао курира по млеко и флашицу са цуцлом. Требало је читавих месец дана док органи нису пронашли родитеље. Сада ће Југослав три месеца да расте уз мајку у затвору.

ПРОГНОЗА ВРЕМЕНА ЗА БЕОГРАД И ОКОЛИНУ ЗА 28 АВГУСТ.

Лепо и топло.

Док тихо у мраку куца сат, угловима собе нечујно промичу невидљиве буба-швабе. Нека слутња лебди у соби без плафона. Шта нам слуги следећи дан? Јавили су: лепо и топло. Можда ће опет два нова Руса, бр. 5 и бр. 6, јести на небу сладолед? Радоваће се Чуваши и сви људи који имају радио-апарате. Мачкице Шара и Белка рашће нежно вољене од сиво-маслинастих људи. Југослав ће у затвору сисати равнодушно млеко своје нејасне мајке. У Ритопеку ће се приказивати Антонионијев филм »Ноћ«. Закаснили посетилац куцаће учтиво на врата . . .

1962.

РАЗГЛЕДНИЦЕ

ЧУДНЕ СТВАРНОСТИ

Два завађена станара кад иду у клозет носе сваки своју клозетску шољу, коју после демонтирају и чувају у својој соби. Плашљиви професор латинског — чудака и психопата — већ годинама улази у свој стан кроз прозор да се не би у пролазној соби срео са горопадном официрком-сустанарком које се плаши. А жена која није хтела да плаћа светло колико и она која има решо и пеглу отишла у Централу па отказала у своје име светло у заједничком стану. Сутрадан је, као у неком смешном експресионистичком филму, пет сустанара уводило пет посебних струјомера.

НЕСПОРАЗУМ СЕЛО — ГРАД

Дивна свађа у продавници ципела. Продавац, коме су искочиле вратне жиле, сав црвен од беса и очајања, дере се на доброћудног сељака:

Барабо, ти мислиш да ја овде продајем јаја!

Продавац није имао ципеле за ножурду сељакову, овај је тражио једну одређену врсту, па кад му је продавац рекао да има само број 37, овај је мирно, сељачки неповерљив у градске стандарде и кројеве, рекао: Да ја то пробам.

БИОСКОП ПОД ВЕДРИМ НЕБОМ

Јесте ли посматрали некад лов на мале продавце кикирикија и семенки? Та хватања која се спроводе повремено у интересу хигијене и реда страшнија су од сцена када шинтери лове псе. Једног дечка који се отима вуку два одрасла у балон-мантилима, док за њима остаје дуг траг просутих семенки. Зелени затворени цип нечујно клизи поред ивице тротоара: када се отворе врата на задњем делу, дечаке убацују тако да дете-шпекулант намирницама — удари главом о лим којим су изнутра постављена кола. Врата се затварају и зелени цип даље нечујно клизи; дечаци, који од вишегодишњег труда треба себи да купе жену што је често скупља од краве, крију се иза продавнице новина и у подрумима зграда. Зелени цип клизи. Дуги трагови просутих семенки.

СЛОБОДНО ВРЕМЕ РАДНИХ ЉУДИ

У топчидеру гостује на својој великој турнеји по Југославији циркуз »Витез«, који води Чика Љуба са Уба. Поред смеха »два сата прође као два минута« можете видети најмлађу Српску фискултурницу Милку Гајић, којој на пупку разбијају камење, затим дресиране керове и једно мало Хипнотисано Дете.

Задовољна и поштована, публика купује за вечиту успомену на ово гостовање у нашем граду разгледнице са сликом кучића који се љубе.

МЕДИТАЦИЈА

Пуно малих Дидија и Ликија живе и раде као што су навикли да живе у доба надничарског ропства, навикнути на уже око врата. Леви и Десни сусед носиће дуго своје клозетске шоље са собом као доказе и симболе ненарушивог приватног поседа.

1952.

**ПРИЛОГ ДИСКУСИЈИ
О НАЦИОНАЛНОМ МИТУ**

ТВРДО КУХАНА СРЦА

ЛИБРЕТО ЗА БЕЗБОЖНИ БАЛЕТ СА ПАНТОМИМОМ И МИЉЕМ
ПО МОТИВИМА ПЕСМЕ »СМРТ МАЈКЕ ЈУГОВИЋА«

УВОДНИ ДЕО

На једноставној сцени коју публика сме да замисли као неки пропланак, авлију пред дворима старог Југ-Богдана или просто као позорницу, десет жена у црнини.

Једна је црња од осталих, као да на себи има више црнина које представљају патњу, жаљење за неким и решеност да се оде под земљу заједно са својим милим. Међутим, иако јој је погинуло већ неколико браће, она још живи, једина жена Југ-Богданова, девеострука мајка и свекрва. Снахе носе црнину као народну ношњу: са понеким елементима белог и сивог и бојеним пантљичицама којима би се разликовале једна од друге, рецимо, нека им црне хаљине допиру до листова на ногама а на босим ногама да имају грчке сандале које само табан штити а око чланка до пола листа су трака која ђон држи, а трака та да буде разнобојна, код сваке снахе друга: наранџаста, плава, црвена као крв, зелена, светломрка, љубичаста, јарко жута, све да буду упадљиве а неће их бити на играчицама много јер су само око ногу.

Десет жена на сцени.

Кратка музичка увертира: вертикална наша херојска музика, стрма и тешка као кршевите наше планине. Страшни камени патриотизам наш. Камен и лобања као вредности јаче су од човека и хлеба.

1. део. ХВАЛА РАТУ

Прво играју споро, двојаку игру, ЈАДИКОВКУ И ХВАЛУ РАТУ.

Крше руке и поносе се. Ова противречна стања могу се играти тако да док неке јадикую (можда ће им муж и отац погинути), крше руке и забринито се љуљају, друге замишљају бојно поље на коме им побеђују муж и отац, деверови и шураци, и саме су борбене, живе и темпераментне, стају у положаје на патриотским киповима (као она Француска разгољених сиса која води будуће буржује у Револуцију, само су ове без разгољених сиса), евентуално са разголићавањем, повременим, по једне ноге (то ће бити награда победиоцу: славље на женској пути која га радо чека).

Јадиковка и хвала рату смењују се у таласима кроз кружне редове ових жена.

2. део. ЖУДЊА ЗА СТРАШНОМ ВЕШЋУ

Убрзо, ова два рсположења смењују СТРЕПЊА И ИШЧЕКИВАЊЕ.

И ова се расположења преплићу а није им ни тешко јер нису противречна: претапају се једно у друго чак. Стрепња може да буде изражена наглим окамењавањем играчице или нелагодним треперењем целог тела. Доживљавање извесних нелагодних визија и настојања сваке поједине играчице да не гледа у њих, полако овладава групом жена: тек понека истрчи ка ивици пропланка, авлије или сцене и шаком стављеном над обрве показује да гледа пут бојног поља са кога се чује далека ломљава и битка (Ово је посао музике, која рат не сме да схвати херојски. Упутство музици: рат има извесне декоративне, херојске елементе, али ни њих нема онолико колико се прича).

Ишчекивање је све интензивније (све чешће, по једна или две младе жене истрче и гледају) и *сирејња*

постепено преплављује играчице, тако да оне скоро све дрхте у једном трептају, врло упадљиво и нелагодно, али ту игру кваре једна или две снахе које играју нешто друго: играју ратоборност или се просто забораве огледајући се у води језерца и расплићући косу, или јурећи за лептиром, или једући сендвиче.

3. део. ПОЈАВА ГАВРАНА

Страшна је. Треба да је наговесте пре но што га угледамо на сцени, авлији или пропланку, нека свих десет задрхте као једна трепетљика (једино мајка сме у том дрхтају да на мање-више скривен начин ужива, нека публика већ наслути да она у тај дрхтај уноси пуно секса, нека понекад стравично ужива у дрхтају свога тела, наравно под маском забринутости; остале, заиста, само стрепе и брину се; код њих је то још одвојено јер су младе и још нису постале мајке и запостављене жене).

У потпун, врло театралан, синхронизовани трептај десет жена које целим телима играју нелагоду, улеће ГАВРАН, огроман, сав црн, ужасан, бркат и космат, са крилима од црних мантија, од којих су оне доње овде-онде кржаве, посуте пругама крви, можда је чак један од доњих плаштева сав црвен од крви. *Гавран* игра злослутну игру гласника страшне судбине и помало се удвара мајки (ту може само за часак да избије на видело *нејасноси* њене стрепње, и чудновата *женственоси* њена у сусрету са наговештајем смрти). Гавран коначно баца руку пред жене и одлази ужасно задовољан.

4. део. СТРАВА

У почетку све жене обухвати и држи тема страве. Окамењене су од страха и спремне само на мале, врло врло мале покрете главе и врло споро прибли-

жавање тој руци. Врло узбуђено и са минимумом покрета гледају и размишљају: неко нам је погинуо. Постепено се та страва мрви и диференцира: у једне је жене радозналост јача, у друге слутња, у једне просто страх од свега на свету, за који је сад наступила добра прилика да се некажњено и неисмејано испоји. У мајке наступа мајчински плач, исконски плач српске мајке. Тај плач и тужбалица увек су очајнички и безумни и некако вечити са једним ужасним (а лажним) *ово никад више*, јер оне увек прежале погинуле и нарађају нову генерацију за смрт на ратишту — себи прилику за још један добар и вечит плач и нарицање. Кореографу: али, молим Вас, ово се никако не сме играти несентиментално! Она мора *сйравично йраиично* да плче, нариче и урла од бола, *сва изйубљена*. И оних девет да секундирају и саме да плачу, наричу и ридају од бола. Тек с времена на време, по неком приватном гесту, открива се чудна несразмера и несклад између *жалосйи* и *йривайносйи*. (У најужаснијем тренутку, када се већ и у сали плаче и мука се таласа од сугерираног страха и очаја, да главна играчица, *мајка*, извади марамицу и сасвим приватно обрише нос. Да се у публици не би грешило: нека мајка дода ту марамицу некој од играчица или, ако брише нос у мајчинске велове, нека је у томе помогне једна од снаха, и то врло осећајно, као да и у томе брисању носа мајка изражава жалост).

5. део. СЛУТЊЕ И САЗНАЊА

Страва и ридање се коначно смирују. Велико ижињавање прелази у тихе, појединачне, индивидуализоване стрепње: чија ли је рука?

Мајка наређује да оне установе чија је рука.

Излази снаха што је расплитала косу, узима руку полако, са зебњом је пипка и, држећи је као весло,

почиње да се милује њоме по коси. После два-три покушаја да се главом лепо намести под ту шаку, враћа је: то није њен. Одлази у страну и тихо се радује: њен је још жив, дочекаће га још она (тиха игра радости и миловања своје косе). Уто друга проба, а остале стрепе. Мајка, којој је свеједно, стоји непомично.

Друга снаха се милује руком по струку и захва-та њоме дебело месо: рука је равнодушна. Снаха враћа руку и придружује се првој у тихом радовању. (Рука је израђена од пластичне масе или гуме и њени се прсти покрећу у додиру са нечим чврстим, тако да је могуће играти разне лепе и језиве призоре миловања са руком непознатог човека).

Трећа проба руке: на врату, лицу, грудима; згади јој се рука: није то њеног човека длан. Затим се и она тихо радује уз оне две, а осталих шест све више стрепе.

Четврта проба руку и дуго дуго ћути и тихо се њоме милује по телу. Ствар нам постаје јасна кад видимо како се рука лако и спретно креће и свуда завлачи. Задовољство се разлива по лицу Четврте снахе док је рука милује по грудима (у ствари док се она сама милује по грудима његовом руком). Остале играчице, и оне које су се радовале и оне које су стрепеле, полако наслућују истину. Четврта је све луђа: промолила је кроз разгрануе хаљине ногу, коју рука њеног човека милује на њено све веће задовољство. Рука све више разоткрива лепу, дрхтаву, разигралу ногу, све до бедра. (То је она чије су сандале везане као крв црвеном траком). Та жена *ужива*, сви сазнајемо страшну истину да је то рука њеног мужа, она *ужива*, искрено, недволично, *све више, целом собом*, како само може млада жена која се подаје мужу ког воли, и кога се не стиди. У тренутку миља она у грчу, немајући кога да загрли, ширећи се сва, целим телом,

ка неком кога нема, држећи само његову руку, пада сломљена страшном истином да је остала сама, да је он погинуо.

6. део. БЛАГОСТ. ЕПИЛОГ

Код осталих жена наступа *блаја радоси* што њихов муж још живи и *илијко саосећање* за најновију удовицу. Та два стања се смењују. Мало се тамо радују — мало овде тугују. Мајка се, тугујући, довлачи до сломљене снахе. Повремено мајку одвуку у тихо коло радости, али се она убрзо врати туговању. У колективној игри поново се јављају теме *борбености, јадиковке, ишчекивања*, само се мајка, као жалосна врба, грби над још непомичнијом удовицом, која је загрлила руку тако да је шака уперена ка небу, поред ње, као да је под њом цео мртвац.

Тема *борбености, јадиковке, ишчекивања* сада много брже преплављује тема колективне стрепње, која кулминира у сцени поновног доласка ГАВРАНО-ВОГ. Поново наступа страва, сцена потпуне окамењености у којој мајка тихо устаје (са огромним унутрашњим напором и извесном страшном радошћу: она поново постаје историјски огромни лик напаћене мајке). Мајка споро устаје и усправља се као споменик: над окамењеном, сломљеном женом, поред које стрчи рука мртвог мушкарца и Србина, полако, свечано, пружа руку ка Гаврану да прими најновију поруку судбине, најновију српску жетву смрти. Окамењених осам младих жена са оне стране сцене, у средини ГАВРАН, моћан, леп и судбоносан.

ЗАВЕСА

1957.

**ДРУГО СКИДАЊЕ
ДОГМАТИЧКЕ КОШУЉЕ**

УМЕТНОСТ ТРЕБА ЦИМНУТИ

На изложби ликовне уметности САД била су изложена два Калдерова »моби́ла«. Низ духовито исповезиваних и испозакочињаних и залемљених жица и плехчића као необично, човековом руком створено, дрво од много нестабилних а уравнотежених гвоздених лиски и вагица чекало је да га људска рука заљуља па да почне да се окреће, врти, њише, клати, дрхти у свом чудном балету који није ни филм, ни сценска уметност, ни вајарство.

Пришли млади људи том загонетном и ћутљивом односу који се зове мобил и, да би чули његову поруку, поруку уткану у њега, заварену у њега, исавијану у њега, цимнули га добро, па се мало удаљили да уживају, да размишљају, да доживљавају. Почело чудовиште да се љуља и клати и сви се посетиоци, загледани у разне тамо шарене и тамне слике, окренули и гледају живу скулптуру као мечку. Па онда прекорно почели да гледају младиће, како се понашају некултурно, ово је изложба, тако рећи храм. И чувар се појавио, стоји са стране и гледа, али не опомиње, вероватно је њему било речено да се поменута скулптура *сме* покретати. Била је врло поучна, и, ето, сад ми занимљива и за ретроспективне медитације та »непослушност« младић људи.

Пред сликама на изложбама, пред књигама поготово, и филмовима, и драмама, већина људи скрива одсуство свог односа према уметности.

Универзално тражење поруке уметности замењено је интензивним занимањем за фабулу и предмете, занимањем које бива и на посебан начин хуманизовано и естетизовано: ти предмети су *леи*, та прича је *драматична* и потресна, та стварност је *уметнички трансформована*.

Пред новим необичним предметом, на чија изненађења нису били приправни (особености сваке појаве захтевају специфичну, прилагођену симулацију стварног односа према њој), дошло је до збуњености. Људи су се љутили на младиће што су цимнули ту живахну мечку од црно обојених плехова, не знајући да је тај предмет тако и замишљен: да се окреће и љуља, стабилно нестабилан.

Они су мислили да се то *не сме дирати*.

Та *уметничка дела* поред којих су се кретали озбиљна израза лица, благо климајући главом с времена на време, држећи шаке, једну у другој, на малом стомаку, била су за њих скупочени предмети, окачени на зид или постављени на постоље. Предмети који вреде много новаца, које су направили славни људи, предмети поштовани од стране стручних људи који та дела разумеју. Или: то су предмети *чудна ми куйуса*.

Чак је и атмосфера таква на тим светилиштима уметности, концертима, музејима и изложбама да је важније да будеш културан него непосредан. Аристотелова *кайарза* при додиру са уметничким делом, која претпоставља извештај заборав непосредне околине и предавање делу, могла би евентуално да буде схваћена као суманут и непотребан чин, можда чак и нешто непристојно, слично јавном знојењу или подригивању.

А шта нам све не каже главни коментар, изашао у већем домаћем дневнику, у коме угледни јавни радник, револтиран и љутит описује како је колонијално настројени чувар великог музеја пустио младиће

Французе да разгледају наше старине и уметнине у *крајким њанијалонама*. Да их је чувар вратио да обуку дугачке панталоне, сигурно би више поштовали нашу уметност, видели би да ми себе више ценимо, завршио је чланкописац.

Замислите дрскости: непокривене длачице на ногама младића који говоре француски пред богумилским гробовима!

Колико год да се савременим уметник брани од
неразумевања и мржњи нејасноћама и кривинама,
декомпозицијама свих врста и ослобођењем од бук-
валних смислова у свом напору да се *и*пак *исповеди*,
још више тај његов опортунистички контролник има
сарадника-близанта у савременом гледаоцу-неосе-
тиоцу ушкољканом у своје лажно самозадовољство,
и спремном искључиво за спољне, површне, шунд-
катарзе.

У тој узајамно успостављеној равнотежи у изолацији тек с времена на време продре детаљ који поремети равнотежу и открије пукотине тамо где се чини да их нема.

То је она дивна игра са зецом у филму »Бела гри-ва«. Ламорисов син јаше на свом пријатељу Белој Гриви кроз чаробни Камарг и опазивши дугоухог зеку реши се да га улови и почне трка на огромној површини потпуно равне, од одсуства воде испуцале обале. Таман дечак и коњ стигну до уморног и преплашеног зеца који дахће шћућурен у себе као нико на свету, и таман дечак сиђе с коња и пружи руку ка зецу, овај скочи још два-три корака па још два-три и утекне.

Неравномерна трка траје бесконачно дуго и увек зец побегне у пар скокова и то је врло смешно и то је више игра него лов, дечак лови зеца очигледно без задњих намера, невино, живахно, симпатично и безуспешно. Коначно га ухвати и, у идућем тренутку, у

првом идућем кадру: зец се окреће на ражњу, одран и мртав, док под њим пуккета ватрица, над њим ћарлија ветрић а на хоризонту залази сунце. Ламорис је пажљиво и тачно изградио у нама саосећање са слободним дивљим коњем који не воли господаре, па затим са плавокосим дечаком који воли широке просторе и белогривог коња, па затим са зецом, плашљивим, лукавим и окретним, који се не да. Смрћу зечевом поетичност амбијента не бива ничим покварена. Шок лежи у нашој ненавикнутости да у смрти видимо тренутак живота нужен и леп као што је сунце, грива, ветар или чуперак на лицу дечака: све то постоји. Дечак није убица и зец није жртва, обојица живе својим животом. (Зар и малога, кад умре, неће појести неке друге животиње, и зар и у томе тренутку неће бити афирмисан живот баш тим једењем једног плавог ока од стране неколико вечитих црва које ће појести кртица једнога дана, односно једнога тренутка своје вечите ноћи, и тако даље).

Тиме је баш и показао да жели да афирмише живот, тај чудни поета Ламорис: није га се стидео, није цензурисао живот скривајући иза њега смрти у страху од оне која ће њега стићи.

И збунио је публику која живи својим грађанским рутинизираним псеудоживотом, ујео је за срце али није заплакала, јер јој је продро до човечности, али се зачудила:

Зашто ми сад нисмо плакали?

Слично је лепо, топло и људски, умро старац Украјинац на почетку Довженкове »Земље«: лежећи на гомили јабука, умирући у воћњаку под широким небом украјинским, старац је рекао да је гладан, донели су му сељачки обично и патетично на тањиру — три јабуке. Старац је појео полако једну јабуку, легао и умро, и ништа се није променило под широким небом украјинским и ником није било жао.

Смрт — као цвет, као зуј пчеле, као облак, као страх, као мелодија.

Све то постоји (мора да постоји), опажено и доживљено од стране човекове. Сложеним грађанским процесима врши се дехуманизација тих феномена: смрт постаје трагедија и ужас, цвету и зују пчеле додаје се пчелиња вредноћа и тако настаје мали поучни гешталт (клише) утиснут у нас помоћу читанке за други разред основне школе, да не изађе можда целог живота (увек чујемо зуј *вредне* пчеле), исти цвет са оним облаком чини декор за чисту младалачку љубав, пасторални амбијент ослобођен друштвених координата, зато у тој сличници тако уживамо, тако је све у том *она је играла само једно лепо* природном амбијенту чисто и невино. Асфалт је порочан, и тако даље.

Зашто тако радо плачу над туђим смртима? Да објаснимо Фромовим питањем, и одговором зашто се тако ужасавају над ухапшеношћу Јозефа К.? Кафкин јунак је ухапшен рутином свог свакодневног малограђанског живота: каже му се да је ухапшен, али да то не треба да му смета да живи као и до тада: а како он живи? — устаје, иде на посао, враћа се са њега, као да врши неку врло разуђену али не много прикривену гимнастичку радњу којој нису потребни ни мозак ни индивидуалност. Својом свакодневном рутином и својим перманентним осећањем кривице, који, природно, настају у сваком најамном односу, чиновници су сваког тренутка, актуелно, *ухапшени* и *неслободни*. Није ли тако и са смрћу? Својим актуелним одсуством индивидуалности и богатог, различитог, неускраћеног, самодиригованог живљења, трајањем тог одсуства, они су мртви сваког актуалног тренутка. Отуда потреба за шунд-катарзама: у биоскопима стотине стварно мртвих жена буквално на ричу над сопственом судбином.

Не мислим да је сечење ока жениног бријачем које сâм робустни Луис учини на почетку свога »Андалузијског пса« инфантилно епатирање буржоазије и садистичка антиметафора која не припада митском свету једног уметничког дела, као што се представља. То нагло скретање пажње на оно што се у животу догађа, то је право уметничко уједање за срце које ти у тренутку не дозвољава да се освестиш или оне-свестиш, него просто има да будеш присутан а после диши дубоко и размишљај о животу и суровостима, о ономе што се догађа теби и другима: стваралац-уметник те је приморао да чујеш његову ужасну поруку.

Са уметностима на које постоји већ уобличен начин реаговања (усхићивањем окретањем главе, излажењем из сале или чак плувањем на само дело ако се ради, рецимо, о апстрактној слици) много је теже успоставити прави контакт него са новијим и неодговорним, неисконформизованим уметностима. Конкретна музика радује чудном слободом којом те испуни то, мелодично чак, низање тандрка, уздаха, шкрипе, звуке, кашља и комада појединих речи или делова људског смеха. Све што чујеш и доживиш догађа се у толико новом пољу без икаквих одредаба како се та музика слуша и доживљава да си потпуно беспомоћан и невин и поштен: порука ствараоца стиже до тебе јер ниси пун разних одбрамбених мисли и осећања, ставова и знања о ономе што се близу тебе конкретно-музички догађа.

Не могу сва уметничка дела да буду тако нова, невина и агресивна као мобили и ритам конкретне музике, нити тако лукава као што је онај Ламорисов тренутак са печењем зеца или Буњуелови и Ејзенштејнови монтажни шокови.

Добронамерном, само васпитаном гледаоцу могу да препоручим у том случају оно што сâм чиним кад

понекад као овца стојим пред сликом или текстом:
уметност треба цимнути, па шта буде.

А она тако радо заигра, разнобојна и човечна.
Као и свака напуштена порука човекова која самим
тим што је порука не може да избледи, макар је нико
не слуша.

Изговорена, па шта буде.

1960.

БРКАТА ЕСТЕТИКА НА ТЕРЕНУ

ПИТАЊЕ БРОЈ 40

ИНТЕРНА АНКЕТА УДРУЖЕЊА РЕДИТЕЉА И
СЦЕНАРИСТА:

ШТА СМАТРАТЕ КАО НАЈВАЖНИЈУ ЗАДАЋУ НАШЕ
КИНЕМАТОГРАФИЈЕ?

»Наћи естетски израз за оно што осећамо да значи југословенска револуција. Помоћи тој револуцији да се емоционално формулише, наћи њене субјективне преломе и тренутке кад се она афирмише рефлектујући се у поједином човеку. Наћи у индивидуалној драми њену победу или тренутак њеног поустајања, изневеравања себе. Уметност је жива савест свога времена, она том времену треба да открива његове муке и његову срећу, људима и институцијама да објашњава њихову суровост, погрешивост и обавезу да живе на нивоу својих потенцијала а не на нивоу прве шансе. Да не говоримо о ономе што је прво: рећи истину. Чак и ону која ће бити објављена као таква тек идуће године.«

И, ево, КРСТ РАКОЦ, наместио ми се на јесте.
Лаже ли тај филм? Лаже.

Говори ли неку истину? Говори.

Верује ли у ту своју истину? Верује.

Значи: искрен је? Да. А лажан? До муке.

Нисмо скоро видели тако наивно искрен и политикантски филм.

Врло добро нађена тема, баш са свим оним горе-поменути^м: социјализам, па како се прелама кроз индивидуалну судбину. Интимни рефлекс^и друштвених кретања. Ново и старо акционом сукобу а људи у њему наши: стари и нови истовремено, грешни а добри, хоће али како, може ли се бога му.

КАД И ГДЕ

Ових дана у пустињи некој, богу иза леђа, примитивним људима упркос, упорни људи крче шикару, отварају простор ЗА НОВЕ ВОЋЊАКЕ.

Далеко од света битка са шикаром, чупање корења потискивање примитивног живља староседелачког навиклог на своју беду и мршаве овце које живе до јадне ретке траве Крста Ракоца.

КАКВИ ЉУДИ

Инжењер, Шиптар, са идејом преображаја свога краја (»Ја сам Калеси, Шиптар из села тог и тог, отац ми је Шиптар...« говори топло и патетично, као једноставан и добар син свога патријархалног народа). Ради оно што верује да је добро за те људе.

Џувалековски, шеф, стари партизан, морен неса^{ни}цом и ко зна каквим ратним успоменама, оре ту шикару и ледину ПРЕ СВЕГА ЗАТО ДА НАЂЕ КОСТИ ДРУГОВА које је ту оставио, петорице другова од којих је једино он, шести, остао жив. Вођен својом лудом идејом, он често заборавља на границе људских моћи и форсира прековремен^и рад. Иначе честит и достојан сваког поштовања.

Три младића, трактористи, дошли су под уговором да зараде добре паре и теренски додатак, везани и неvezани за свој далеки град и писма која им стижу, везани и неvezани за тај посао паклено напоран и можда баш зато и занимљив што се чини као авантура

Онда кад, намах, престане да личи на нејасан и мучан сан у који су упали случајно и против своје воље.

Куварица Анђелка, напуштена ванбрачна мајка, живи у тој пустињи далеко од своје срамоте, тугује своју девојачку тугу и тајну и зарађује да плати за издржавање свога копилета.

Пустиња и сиви ветар који непрекидно дува дивна су прилика за драматургију филма: да сви почну да се гризу од очаја, од усамљености, од нелепог живота. Понеког, додуше, међу њима хране племенито идеје. Ето дивне прилике за сукоб идејних и безидејних, оних који виде даље од ветра и песка и осталих који од тога ветра и пустоши не виде ни себе саме. Зрење сукоба поспешује и то што идејни штите сељаке који ту малу колонију цивилизатора окружују мржњом, чак и спремношћу да убију.

Али редитељ је пун љубави. Он не дозвољава пороцима да узму маха у било чијој души. Сви су људи добри, само су једни мање а други више свесни. Друштвени односи се унапређују кад они што су више свесни кажу шта треба онима који су мање свесни и ови од тога постају бољи.

Врло једноставно.

Тај убиствени шематизам није споредан елеменат у овом делу. Током целог филма редитељ је, као догматички духовни шинтер, свакој духовној шанси коју је пружао релативно жив и паметан сценарио (не хвалимо га превише!) стављао омчу око врата и стезао, стезао, стезао, да понека цркне а нека тек прошишти своју истину у четврт гласа.

СПАСИЛАЦ

Бата Живојиновић, који игра младића са Душановца, толико је витално поставио Белог у ту средину да овај зрачи живот око себе на све стране и оживљава својом животношћу и декор и остале карактере и до-

гађаје у којима се нађе. Цео филм, у ствари, виси на Бати као на чивилуку. Да није било њега, можда нам не би ни постало јасно како је Савковић својим сценаријем заиста разапео читаву мрежу добрих могућности за глумце, редитеља и остале сараднике на филму. Али, чим не гледамо у Бату — Белог, осетимо гађење што нас хране новинском хартијом.

НЕМА СПАСА

То није случајно. Редитељ је намерно лагао.

Верујем да он и није знао да лаже.

Наши људи у провинцији, кад им дођеш, воле да се рукују.

И у овом филму се рукују: здраво, другови, добро дошли.

И то је сасвим у реду. Тако је и нека се види.

Велик и чудан шарм носи у себи прост човек који хоће да на фин начин изрази своје симпатије и срданост према човеку-госту кога поштује.

Зато волим да гледам како у провинцији дочекују госта.

Али не мислите да се то види у овоме филму. Не. Редитељ НЕМА ОДНОС према ономе што се догађа. Односно: нема однос који превазилази однос провинцијског активисте који је срећан што су стигли трактори. Не. И редитељ је срећан. Он воли тракторе. Здравом, другови.

БРКОВИ ПОЈЕЛИ ПОЈЕЛИ ПОЕЗИЈУ

Зашто сам тако бесан и шта ме то тако узбудило у овом филму.

Мртвац.

Ниједан од оних чије комадиће скупља по браздама њихов преживели другар.

Онај бркати који је инспирисао стих: куд жица води из гроба тог.

Бесмртник који телефонира из гроба директиве безличним својим војницима.

Трактори у овом филму имају бркове. Кадрови. Реченице. Све је пуно тих доброћудних длачица од чијег осмеха људи почињу да се гуше, падају мртви а срећни.

Долазе трактори као тенкови. Пролазе широким сеоским путевима као кроз непријатељску земљу. Природно: очекујеш да кадар буде звучно и монтажно коментарисан у складу са истином коју слика наговештава. У сукобу су мржња сељачка према новом што стиже и неизвесност и nelaгода са којом људи — уљеи гоне моћну технику, несигурни, тврдоглави, мало поплашени. Газе ли трактори у овом филму кокошке и патке, склањају ли мајке децу испред њих, дочекује ли их једно непријатно лице? Ни једно, ни друго, ни треће, ни четврто. Уместо било чега што би саопштило ЖИВОТ — лажна, помпезна, тријумфална музика! Напред у нове радне победе! Откуд он зна, већ на почетку, да иде у победу? Бивало је, памтимо, веровање које је постајало стварност. Али у овом филму приказано је знање о неминовности позитивног краја. Њега су свесни сви аутори и сви гледаоци, а мање више и сви карактери који учествују у причи. Људска судбина и људски животи, по идеологији на којој је заснован овај филм, само су гола стриповска илустрација предестинираних збивања.

ЈОШ ДВЕ УНИШТЕНЕ ПОЕТСКЕ ШАНСЕ

Трактори су наишли позитивно и позитивистички. Не подсетивши чак ни на кичерски проспект творнице трактора.

Већ првог дана, у првој секвенци, јунаци филма пале шикару уз опасност ДА ВАТРА КОЈУ СУ ЗАПАЛИЛИ ПРОГУТА И ЊИХ САМЕ!

И поново: драматуршки исткана шанса да се каже поетски и узбудљиво једна истина вишег реда: о револуцији, акцији, насиљу било које врсте. И поново: испуштена.

Ватра јесте да је негативна, али гори позитивистички, обично, чак пиротехнички.

Затим почиње орање. ЧУПАЊЕ ЖИЛAVОГ КОРЕЊА.

Нема ни говора о томе да се неки корен не да! Корење се преваспитава у самом додиру са челичном оштрицом плуга и одмах, готово само радосно искаче на површину.

(А како Рсавца, у »Бетону и свицима«, боли чупање оног корена који се не да! Онај корен, споља исти као што су и ови из »Крста Ракоц«, исписује својим отпором читаву поему, заривен у земљу као кутњак антивремена, као ленгер прошлости и садашњости по судбинским задатком да се заустави људска воља да се промени свет!).

Нема, дакле, питања ко ће бити јачи, људи или корење.

Редитељ је на страни историје у коју се НЕ СМЕ посумњати.

ЈЕСУ ЛИ ЛОБАЊЕ
ЉУДИ ИЛИ КОСТИ?

Врхунац пат — драматургије: пет лобања палих другова.

Можда немам право да питам зашто тих пет лобања неко није поређао, из игре или цинизма, на сто у трпезарији једнога дана. То је ствар укуса. Овај аутор изабрао је тотал као најприкладнији план. Али питање сценаристи: зашто није омогућио Марку да нађе *шест* лобања? Да се пита, и ми са њим, како сад одвојити немачку лобању од партизанских? Питање је врло неугодно, али практично. Хоћу да кажем нерешиво.

Зато баш нужно. Да Маркова акција не би била неукусна и празна, фанфаронско-патетична, да би добила трагичну ноту, да натера Марка да замишља и на силу препознаје у тим лобањама оне познате очи и осмехе, некад живе, и да, очајан, можда побаца све те кости које нису људи или их ипак сахрани заједно са једном лобањом која није заслужила љубав. Или да младићи издвоје једну лобању и назову је Ханс. Да јој дају да пуши, да јој од дугог времена читају писма, да јој стављају цвеће у напукло теме. Све док Марко не зацвили јер му се учини да то цвеће стављају у његову главу. Ви реците да фантазирам сувише густо и болесно. Али ја се сећам изувених мртваца по којима се похватало иње. Одвели су двојицу цивила иза угла, из Зорине у Кичевску, два партизана. За два минута чули смо два пуцња и онда су поново прошла два партизана носећи два пара ципела. Блесаво као школска песмица и истинито као живот. Била је то четрдесет четврта, рећи ћете, рат, живот, тако рећи, више надреалистички. Јесте, биле су зубарске столице по улицама, лежао је зелени цокеј покривен »Новим временом«, једна жена скупљала је црева људска у врећу, да сахрани свога сина, из радија је цвркулала птица да наилазе нови енглески авиони, далеко негде у брдима неки усамљени партизани јели су бубе и љубичице. Сећам се, чим су стигли, причали су о буковој кори као храни и тифусарима који разговарају са дрвећем и скачу у провалије да се купају. То је било онда. Сећам се и једног огорченог Николетине како пружа кроз мали отвор биоскопске благајне своју партизанску песницу да објасни благајници да се народу филм мора давати бесплатно јер се он за то борио . . .

Намножили су се борци за споменике и медаље, претворило се људско месо у земљу, мермер и месинг па се кроји једна чудовишна лажна слика а све од исти-

нитих коцкица. Зато је и тешко ухватити се са њоме за гушу. Зато се и мучим толико са овим филмом, са собом.

Не волим кад се чујем како из мене проговара анђео, сам у себи не умет да измерим где престају нужност стилизације и патриотски понос а где почиње лаж. Има ли она моја застава у »Осмеху« људске или божанске димензије? Можда би била мање државистички фетиш да сам показао онот ознојаног момка који у предаху такмичења, док му товаре колица, кришом брише зној са чела крајичком исте те заставе под којом ће, доцније, поносно певати химну? Али сам прећутао тај тренутак када је застава, баш добро, послужила као крпа. Човеку. Не изгубивши од своје вредности! Јер светиње су, зар не, ипак ствар нашег емоционалног договора!

Рат је био једна крвава погибија, клање на живот и смрт између два морала, баш између живота и смрти! А сад га школска демагогија претвара у поучну песмицу, у малу патетичну фразу!

ШТА ЈЕ ТО ПОЛИТИЧКИ КИЧ?

Важно је обрачунати се са овим филмом у име људског мозга. Режија овог филма врло је искрена у свом петпарачком политичком заносу. То је прави политички шунд. Има и догматички социјализам своје романе у свескама за широку публику — то су они мали ПРИРУЧНИЦИ АГИТАТОРА штампани некад у огромним тиражима у којима се објашњавало како наш народ са радошћу прихвата поскупљење цена хлеба свестан да ће се тиме помоћи развитак наше пољопривреде. Кич и није ништа друго него измишљање радости и лепоте тамо где је нема. И сасвим је свеједно како се номинално зове тај кич и за коју се боју залаже. Постоји бедекерска идеологија по ко-

joј су све појаве овог света већ записане у књигама. То је директна жица која спаја немачког малограђанског туристу са кинеским државистичким активистом. ГЛЕДАЛИ СМО ФИЛМ У КОМЕ СВАКИ ЧАС СА ЕКРАНА ИЗЛАЗИ РУКА СА ЧЕКИЋЕМ И ЗАКУЦАВА ЉУДИМА У ГЛАВУ ЕТИКЕТИЦЕ — МАЛЕ НАПРЕДНЕ ИДЕЈЕ. УМЕСТО ОЧИЈУ КОЈЕ СУ ТИ ИСПАЛЕ ТРАЖЕЋИ ПО ФИЛМУ СМИСАО, ИЗРАСЛЕ ТИ У ДУПЉАМА ОЧНИМ ПРВОМАЈСКЕ ЗНАЧКЕ! Око главе ти лете мали херувими у црвеним тогицама и певају масовне песме: »Тебе Боже, хвалим« и »Тијело Христово примите, источника господнаго вкусите...« НА ТОМ МЕСТУ СПАЈАЈУ СЕ ТРАДИЦИЈА НАША ПРАВОСЛАВНА И САВРЕМЕНА АСКЕТСКА ИДЕОЛОГИЈА КОЈУ ЗРАЧИ ОВАЈ ФИЛМ!

Врло је занимљиво како лако препознамо рефлексе католичког клерикализма у неким делима словеначке књижевне и филмске »надградње« а како смо слепи за рефлексе нашег, православног клерикализма и источњачке религиозне аскезе, кад се појави међу нама.

Морамо поново (ДА НЕ БИХ БИО ПОГРЕШНО СХВАЋЕН) да нагласим да поштујем појаву овог филма (иначе му не бих посвећивао оволику пажњу) и његов напор да истражи истину: КОЛИКО ЈЕ ОВАЈ НАШ САВРЕМЕНИ ЖИВОТ СТВАРНО ВЕЗАН СА ПРОШЛОШЋУ? КАКО ЈЕ НАСТАВЉА И КАКО ЈЕ СЕ ОСЛОБАЂА. Да нагласим, такође, поново да сам свестан да се ПЛИВАЊЕ УЧИ У ВОДИ А НЕ НА СУВУ. Баш зато, међутим, што је овај сценарио имао две могућности интерпретације а што су креатори филма (филмски савет, избором редитеља и сугестијама, а затим редитељ и композитор делом) уместо поетске и ангажоване прихватили шематску, светачку, лажно оптимистичку концепцију, за коју сам сигуран да је погрешна иако је трагично инспирисана добрим

намерама, пишем у жељи да размотрим баш те ДОБРЕ НАМЕРЕ.

Јесу ли заиста ЧИСТЕ И ДОБРЕ намере које стварају уметност — мешавину реализма и романтизма, према Тимофејевљевој дефиницији социјалистичког реализма? Вероватно не бих реаговао тако револтирано и тако алармирајуће на тај пасторални поглед на свет да је у питању обична људска глупост и само она. Да тај невини »спој реализма и романтизма«, те дивне уметничке слике које су подсећале на омоте швајцарских чоколада са цветним ливадама, шареним кравама и снежним планинским врховима, није био у функцији најординарнијег криминала, новим законима дотада недефинисаним. Да у име тог лажног света и иза истих тих невиних и дивних сличица и прича нису давлени људи који говоре истину и спаљиване књиге које носе људску исповест.

ЗЕЛЕНО,
КАКО ВОЛИМ ЗЕЛЕНО!

Пришли смо Ољешином јунаку, далтонисти који све види плаво. Вама су и крушке плаве, питају га. Он једе плаве крушке, кажу за њега. Треба ли бити врло проницљив читалац да би се сетио да има људи који читају само црвене новине, ходају по црвеној земљи, мисле црвене мисли и корачају у црвену будућност?

Том човеку не можеш да објасниш да је црвено и боја кардиналове мантије, мајмунског дупета и униформе краљичине гарде. Да је црвено боја туберкулозних образа, шминке курвине, полицијске посеко-тине, шуме која умире, фарбе за паролe свих врата. Боје непроспаваних очију и пролетерске заставе такође. ДА. ДА. ДА. Црвену боју револуција извлачи из спектра верујући у све његове боје, бирајући најтоплију, најнемирнију, најкрвавију. Али свесна да је у

питању ОПРЕДЕЉЕЊЕ за једну могућност. Укидање осталих боја уништава неминовно ону једну која остаје. Она престаје да буде боја, укинута као слободан избор.

Било је у историји толико видовитих слепаца. О њима није реч. Ни о визионарима који уз постојећи виде и свет који долази. Људи о којима говоримо гледају отворених очију, а не виде људе пред собом него идеје. Они, у ствари, гледају у своју сопствену главу у којој имају само једну једину идеју, која ужива у самој себи јер јој друге нису потребне. То је самоубилачка, мистичка идеја државистичке аскезе као врхунског људског стања.

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕЛАЗНЕ ОДРЕДБЕ

Овај занимљив филм, КРСТ РАКОЦ, пружио нам је мноштво истинских мрва које не смемо занемарити.

Тренутно мислим на транзистор који изговара радио-рекламу У БИОСКОПУ ПАРТИЗАН ПРИКАЗУЈЕ СЕ АМЕРИЧКИ ФИЛМ ДРВО ЗА ВЕШАЊЕ...

Мислим, такође, на недалеку драматуршку родбинску везу овог филма са одличним пољским филмом БАЗА СМРТИ рађеном по роману Марека Хла-ска.

Једна добра тема исписана је невешто у школску свеску са танким и дебелим линијама.

Користили смо се њоме пре свега да бисмо покренули питање школске свести у нашем филму и неговање школске лажи.

*Тече бели Дрим
носи рањенике.
Леши кайеџан
води освейнике...*

Кад деца воле Винетуа и Капетана Лешија, то је сасвим у реду. ЗА УЗРАСТ ОД ДЕСЕТ ДО ПЕТНАЕСТ ГОДИНА. За одрасле, питање сукоба индијанске-урођеничке и белачке-цивилизаторске свести не сме да буде само питање на чијој је страни историја.

Слушајмо још мало транзистор: У БИОСКОПУ ПАРТИЗАН ПРИКАЗУЈЕ СЕ АМЕРИЧКИ ФИЛМ ДРВО ЗА ВЕШАЊЕ...

1962.

КЊИГА О ДУХОВНОЈ ПРОДУКТИВНОСТИ

»РАЗЛОЗИ«
СВЕТЕ ЛУКИЋА

У нашој књижевној пракси (квантитативној производњи псеудокомуникативних реченица) ова књига представља изразито некњижевну појаву. Њене преокупације су моралне, животне, социолошке, она се интересује за друге људе. Зато изгледа неестетична и као да је долутала из неке друге области писане културе овамо, у књижевност.

А није.

Једини њен »естетички« грех је што се усудила да се појави и тиме нагло открила да су читави магацини штампаних књига резултат једног јаловог професионалног посла, играња културе.

ОСНОВНА ПРЕОКУПАЦИЈА
ОВЕ КЊИГЕ

Можда је питање како код нас многи потенцијално способни људи који у младости »обећавају«, од којих се »очекује«, протраће живот ни у чему, како многи усмено паметни, занимљиви људи и потковани зналци остану анонимни и пресуше, изгубе се.

Основна преокупација Лукићеве књиге је, дакле, ниска духовна продуктивност, традиција приземног

живљења и живљења на парче из којих се не расцве-тавају личности од значаја и домета.

Приморан да живи у оваквој средини, одређеној, као и он сам, *вертикалним гејтерминанцијама* (сеоски дедови са својим вукодлацима, упорношћу и непоштењима, раскаљани путеви, магле и уплетеност патријархалног човека у средину као у најнеразмрсивију кучину), Лукић се користи ломовима у вертикали у којима смо се родили да, развезан и ослобођен, пронађе путеве ослонца у *хоризонталним гејтерминанцијама*.

»И доста о коренима и жилама! И без даљих извођења већ је јасно да се опредељујемо за *хоризонталне гејтерминанције*. Што ће рећи за крајње напетог човека. Да га ствара његово време — најбитније снаге времена. Са своје стране и он да ствара своје време помало — понешто и ми можемо . . .

Али и ти причаш и ленствујеш као очеви . . .«

Док сам вадио овај одломак, открио сам да га је, у свом приказу »Разлога«, истакао и Добрица Ћосић. Психоаналитичар би у овој Лукићевој изјави открио настојање да се везаност за родитеље замени везивањем за браћу. Ризман би у њој лако открио настојање да се »усмереност традицијом« замени »усмереношћу ка другима«. Који год вид да изабереш, ради се о сазревању, чак о напору да се сопственим активитетом постигне самосазревање.

Цела ова књига позива на то.

ХТЕО БИХ МНОГО ОДЈЕДНОМ

Таква је то књига: хтео бих одмах да полемишем са многим ставовима, са неким да се сагласим, у другима да разоткријем пукотину, да пронађемо боље формулације, јачу полугу да начинимо. Јер, цела је

ова књига као нека моћна полуга којом се могу померати бетонски тешки комади духовних инерција, пробијати слепи, залеђени психички зидови, откривати на тај начин потпуно нови простори и успостављати врата између на изглед (у лавиринтима изгубљених и далеких а, у ствари, једних поред других) области.

Не само полуга него и тачка ослонаца.

У општем блату и релативизму то је драгоцен алат.

Предлажем себи, и вама, овакву методу: прво ћу да исцитирам сва места из књиге која сам подвукао.

После ћемо разговарати.

1. Већ цитирано: о хоризонталним детерминантама... (стр. 34)
2. »Може се лепо увалити у скоро мазохистичку изопаченост познавања муке до дна а не моћи измeнити положај. Чини се, годинама говоримо, говоримо до отужне вртоглавице, — речи, не бог зна шта више. Освестити се? Освесте лудака о његовим комплексима, наводно га излече тиме, а он после неког времена дохвати, из чиста мира скочи с трећег спрата на улицу...« (стр. 38)
3. »Поражава ме равнодушност коју откривам на свакој страни, од себе преко других, опет пут себе... (стр. 38)
4. »Говорим, усуђујем се да огласим своју тегобу — све ради коначне колективне акције« (стр. 39)
5. »Читаво моје излагање везано је за један основни став: за непоколебљиви оптимизам, за веровање да ми одавде и овде можемо много.« (стр. 39)
6. »Док су нама — хвала за то најбољим нашим очевима! — без бола, неосетно, и напречац ишчупани грдни корени. Рецимо: религиозност, неповредиви родитељски ауторитет, на-

ционализам (великосрпство). И нашли смо се на ледини, у многоме драгоценој.» (стр. 41)

7. Из разговора са професором у провинцији:
»Поштено кад узмемо, мало се у провинцији променило. Ништа. Оно што је обећавало испоставило се да је више био страх пред режимом. Ми смо и режим, сила, власт — за њих. Чим смо попустили дизгине, те даброве малограђанске не можеш да препознаш. Скупљају храну, опет, у своје рупе. Заразни су. Ти, не, ти ниси апсолутно у стању да замислиш како таква околина усиса човека, као мрву. Смрт свакоме који би нешто друкчије хтео.« (стр. 65)
»Плате, хонорари? Да се он не осећа поражен због оваквог сазревања једног полета који је водио вертикално, као копље у небо?» (стр. 63)
8. »А боље би им било да прихвате савет о интензивном исцрпљивању, заинтересованом макар за борбу против свјетле интимне чаме — тиме би већ, аутоматски, и друштвено више ваљали.« (стр. 96)
9. »Мајка: Ах, ти сматраш да се живи онолико колико се живи суштински, колико се нечему припада.« »Мајка: Свесна сам да мора да постоји обрачун родитеља и деце, и да овај наш није само то: наслућујем у њему грдно окуку.« (стр. 128)
10. »И још увек је боље, какав-такав, прилазити људима, уза све ограде, измишљене и материјалне, — него се туђити и неприлазити никако.« (стр. 198)
11. »Постоји ближи свет, са којим ћемо се, је ли, природно, досадно »дружити« — уплетени струком, родбином, женама — посећивати се, излазити скупа, играти карте... бррр! Нај-

блаже речено, јењало је поверење у аутентичан живот, у поезију, у способност да се тако рећи од свег успутног, без посебног избора, прави поетски доживљај, изузетан, јединствен.« (стр. 199)

12. О данашњој младој генерацији, он, двадесетшестогодишњак:

»Хоћу да формулишем пораз који видим исписан за себе у њиховом ставу.« (стр. 202)

»Желим да избегнем дељење генерација тамо где јаза нема . . .« (стр. 205)

13. »Кафаном се, значи, представља нашој пажњи једна духовна област.

И заиста, ако се погледају укупне једначине горњих родитеља, кафана, између четири непознате — поред куће, службе и отаџбине, — она штавише сублимно замењује врхунске плиме слободе.« (стр. 207)

14. О духовним радницима: « . . . испољавају очит недостатак ангажованости у животној акцији, недостатак воље или и саме способности.« (стр. 219)

15. »Можда ће ми некад бити и криво што у младости нисам знао да нисам ружан.« (стр. 258)

»Мени лично, ни у једној прилици није давала потребне слободе свест о постојању другог човека крај мене, кога ја не могу да не повредим већ својим присуством.« (стр. 276)

16. » . . . живим у преломно доба кад се на разним странама руше категорије, и старог брака и старе љубави исто тако, и кад људи укупно нису на висини идеја које носе.« (стр. 280)

17. »Остаје једино сржна потреба за својим људским самоодржавањем. Символичним, — какво би друкчије било изводљиво!« (стр. 285)

Блиско је све оно што је Света говорио о теренима као рашчишћеним за нас, налазимо се на драгоцену ледину, очеви су грцали у обручима, за нас то не важи, остаје нам, изгледа, само да престојимо своје редове, да добро разаберемо како стоје ствари и да, затим, наглим напором воље кренемо и — нађемо се у новом свету: у једном тоталнијем, непосреднијем животу, у животу богате човечности, у животу у коме пуне људске индивидуалности пружају једне другима аутентичне тренутке, у дружењу које има вредност истовремено поезије и стварног живота . . .

Ако се ова моја визија пунијег живота не схвати као иронисање већ као сасвим озбиљна скица идеала за који сам сигуран да живи у многим представницима моје генерације, треба пажљиво разабрати шта то стоји између наше свакидашњице и тог пунијег живота. Свакидашњица нам је често пренапрегнута, кад није капитулантски картарошка или ракијашки-кафанска, у неком настојању да постигнемо то одвајање од »драгоцене ледине« на којој се налазимо, од које нам треба још као само тек неколико бистрих видовитих интелектуалних корака.

Као кључ за ситуацију јавља ми се вечити оптимизам редака које је писао врло несрећни и врло талентовани Сергеј Михајлович. Од првих послереволюционарних дана све до пред његову смрт (између 1918, дакле, и 1948) стално се у његовим авангардним текстовима наилази на уверење да смо рашчистили територију и да смо непосредно пред победом.

Опасно питање свиће из ове асоцијације: није ли тај луди оптимизам, комбинован са свешћу да смо одбацили прошлост и да нам треба још само мало одважности, уједињења, акције, напора или нечег сличног — па да постигнемо оно чему стремимо, није

ли он варка која сама спада у једну одређену структуру карактера чије је обележје да је нов, ослобођен прошлости и окренут будућности али сав заглибљен, мучно и беспомоћно, у сопствене дефектне координате (које су, с једне стране, заслужне за његову оштроумност, бистар вид и племените идеале, а одговорне, с друге стране, за његов лудачки, хипнотисан ход у месту, гацање по желатинозном тлу од којег је немогуће одвојити се)

Ствар није тако једноставна. Јер гацање у месту није тотално. Креативност човека о коме је реч избацује стално нова дела која почињу да представљају његову сопствену, нову територију. Али остаје тегоба са којом не желим да будем у истом онаквом ратном стању у каквом је Лукић. (Што »не желим«, не значи да и нисам).

ЈОШ ЈЕДНО ПИТАЊЕ

Каква корист од оног повременог насртања увек на једно исто место, као таласи што наваљују на стену коју нити могу да помере, нити себе да униште, насртање које тако болно подсећа на константне медвеђе осмице (хипнотисани ход укавежене животиње у зоолошком врту)? Текст, дотада леп, пријатан, текући, нагло посрне, као заморен, почне да пузи као беба и издише понављајући, као покварена плоча, да треба кренути, да треба к. да треба кре, да треба кр, да тре.

Тиме индиректно показује да у најдубљим коренима нашег краткога даха и лаком замарању постоје невидљиви инхибитори, да није у питању једноставно наслеђена очинска леност.

Појава ових слепих мрља разоткрива нас нагло пред собом као поседнике изразито урбаних модерних душевних вододерина и глибова.

Најгоре је што, насукани на такав психички спруд, никада не знамо куд ћемо сад са собом. Као да медвеђим осмицама хоћемо да што дубље оставимо у времену отисак: на овом месту се завршава слепа улица, буди опрезан.

КАО КОД КУЋЕ

Кроз књигу Свете Лукића човек пролази као кроз своју кућу, понегде је тесно, неки прозор је мусав, саплетеш се о ципеле заборављене насред собе. Из случајно отворене фиоке излети неочекивано хрпа прљавог веша, зар је могло толико да га стане? Све те балаве марамице и распарене, незакрпљене чарапе подсећају те на прошлост коју ниси рашчистио. Привремено си је сместио сву у један кош и сада болесно-сентиментално, али са једним смешно одлучним изразом на лицу пребираш — одвајаш, ово се баца, ово се крпи, ово да се сасуши за хербаријум успомена.

Просто физиолошки годи колико је он, пишући о себи, лежерно искрен и поштено и умесно незадовољан. Одмах хоћеш да се супотпишеш, да кажеш да он то ради у име свих нас. Старији су нас затрпали својом самозадовољном, високом, у ствари надувеном, фолирантском културом. И сад, кад се нађеш пред честитим а књижевним и друштвено одговорним текстом, стално те спопадају неке недоумице око овог »романа о једном стању духа« као: може ли то да добије пасош, да није то сувише приватан дневник, па он, богати, препричава сплетке, цитира приватна писма, уличне разговоре!

ДВОЈАКИ ОДНОС ПРЕМА СВЕТУ

Лукић на два начина негира свет у коме живи.

1. Откривајући у свакодневном, приватном, пијачном (креветском, уличном, степенишном) збивању

— аутентични, стварни људски живот. Под његовим погледом вулгарно обични тренутак почне поетски да зрачи. Лукић је открио да је довољно пажљиво погледати оно што се догађа па да оно почне да добија неку нову, дотада непостојећу вредност. (Да ли је то због тога што се нико са стварном пажњом и радознало не бави стварним појединачним животом савременог човека?)

2. Оштрим критичким и самокритичким односом разоткрива на изглед невидљиве опште истине, засеца туморе, хируршки прецизно одваја болесна ткива од здравих, проналази где су нова ткива пригњечена и спутана, где се под притиском страних израслина деформишу, где умиру, где би могла да се лепо разрасту, шта им смета да дишу и метаболишу.

Тај двојаки однос према свету — поетски и критички — чини да се његови текстови схватају понегде као стилски нејединствени. У питању је, међутим, особено јединство. Лукићеву есејистичку прозу не би било могуће замислити без вечите осцилације између поетског и критичког односа према свету, без, у различитим ритмовима организоване, вечите смене у његовој прози, уживања у свету какав јесте и моралистички ангажованог трагања како да се тај свет промени, јер је у њему мало места и прилике за расцветавање човека, за самоостваривање.

Баш зато што је етички опредељен, он у извесним људима нема своје књижевне присталице. Предуслов за естетско уживање у овој прози (или: за естетско живљење с њом) јесте да се прихвате одређене етичке премисе. На пример: да је појединачни човек неприкосновена вредност. У том споју (и контрапунктирању) етичког и естетског става леже многе још неоткривене, неизанализиране довољно, дражи Лукићевог писања.

Не треба жалити за онима који само парцијално доживе ову прозу. Дођу, сњуше, изаберу парче за себе са тог величанственог интелектуалног банкета, грицну задовољно одабрану епизодицу — анегдотицу и инфериористички се повуку пред осталим, или: уз презриву гримасу, као — не занима њих тај вербализам, сва та литература и филозофија.

БЕОГРАДСКИ ОДНОС ПРЕМА ЖИВОТУ

Водио ме је пре неколико година пријатељ чак на почетак Гробљанске улице да ми покаже ону славну, раскокодакану, речиту посмртницу што се завршава: »наш мили народни Ђорђе«. Један други успео је, после пуно напора, да набави један примерак »нашег милог народног«, »кога ћемо памтити док је сунца и човечанства« за своју колекцију. Ево је сад одједном — преписана, у »Разлозима«!

Слично је било и са оним чланком у »Политици«: »Одгризао уво председнику кућног савета«, који је Бора Ћосић, изрезан, носио у новчанику и нежно му се дивио.

Није то, дакле, само златна особина Свете Лукића да ужива у тренуцима у којима аутентични живот зазвучи као најпоетичнији литерарни тренутак. Исповедајући култ стварности, и предано му служећи, Света Лукић поступа сасвим генерацијски, репрезентативно.

Да ли је то особина наше генерације (или београдског менталитета уопште?) — то неговање вештине препричавања обичних догађаја који тачним опитом, без икаквих додавања, постану драматични, поетски, бизарни комадићи литературе?

Биће да је то Београд, тај самопоуздани града-дечак, брбљивко. Заслуга последње књижевне гене-

рације његове само је у томе што га преноси у литературу директно, са поштовањем.

Из тога грдног усменог живота-литературе Лукић црпи богату документацију за оно што назива хоризонталним детерминантама.

ЧУДАН ПРОЗОР У ПОЗНАТО

Он исприча ратно детињство једне уличне дружине дечака, опише сурово студентску радну бригаду, репортерски изанализира карактере из екипе која се скупља на једној београдској плажи, пренесе бројне податке о мушко-женским сударима, хтењима, идеалисању и пракси.

Као да је отворио нов прозор. Погледаш кроз њега и видиш оно што гледаш откако си се родио.

Ништа ново, у ствари, а, ипак, нешто се догодило.

Велик број књига код нас собе су без прозора. Или, тек са прозорима у друге књиге, у прошлост романтички стилизовану или »у породицу у којој је писац провео детињство«. Сиромашна и ћудљива архитектура: ма колико била жива и животна, чак револтирана и ангажована, још увек осећаш да књига та више мирише на читаоницу него на свежу крављу бадегу на провинцијској српској калдрми у пијачни дан.

И шта сад да радимо са тим »хоризонталним детерминантама«? Зар си сигуран, Лукићу, да тај песак, та вуна од људског живота, са чичковима у руну, прашином и којекаквим историјски наталоженим брабоњцима, могу да представљају било какав ослонац и, шта би ти чак хтео, катапулт за ново усправљање човека?

РАСТРЧАЛИ СЕ ПАЦОВИ ФЕНОМЕН ПРИВАТНИ ЖИВОТ

Сад излазимо на нову територију.

Лукићева есејистичка проза осваја комплекс Приватни Живот, креће се на самој ивици стварности и литературе, уз сталну опасну могућност да буде усисана у приватност конкретног живљења у које завирује, којим се страсно бави, коме самозвано суди, у чије име самозвано амбасадорише.

На тој, најопаснијој окуци, Света Лукић изврсно балансира.

Феномен Приватни Живот раније није био приступачан. Ситуација пре револуције, за време рата па и после рата, све до Шестог конгреса, чинила је многобројне ситне-приватне активитете и интимитете класно и историјски обојеним и условљеним појавама.

Тек од тренутка када су материјално-економском организацијом начина живота *ипрактично* размршени чворови сукоба личност-друштво, када су пронађене материјалне полуге за интеграцију, комплексну и хуману, интимног и јавног живота сваке личности, када су производни односи почели да се ослобађају дотада »вечитог« и »нерешивог« конфликта, створени су услови да се у надградњи развију нови интелектуални апарати за разматрање приватног живота људи. Тек сада је човек-појединац, коме су отворене могућности за школовање, за дружење са другим људима, за стицање сваког могућег социјалног статуса, принуђен да у објашњавању свог животног пута и своје животне стрампутнице пребира сам по себи, јер су општи класно-историјски услови за пасивитет, принудни паразитизам и фиксирање сваког човека за његов бедни *status quo* ишчезли. У свом личном животу човек је заиста препуштен сопственој одговорности пред самим собом.

Решење чворног проблема нагло је обелоданило масу ситних чворића и замки, све што је раније било покривено и замрзнуто, сакривено Главним Конфликтом.

Као кад у »Голој години«, испод срушених про- давница соли, испод старих магаза, почну да куљају пацови, да јуре безглаво на све стране.

Док су стајале старе радње пацова као да није ни било.

Добар део одговорности за индивидуални неуспех, па и заслуга за лични успех, раније је носило друштво и општи услови, не појединац. (У класном друштву готово да је рођењем детета био одређен социјални дијапазон будућег човека. Изненађења су припадала ретким и изузетним личностима. У доба карата и тачкица, Друштво као целина бринуло се о сваком зимском капуту сваког детета . . . Студент се уписивао на универзитет а анонимни представници заједнице доносили су одлуку шта ће да студира.) Личност је, дакле, имала за свако евентуално посртање унапред оправдања колико волиш. Она није могла да сноси пуну одговорност за себе, за своје овакво или онакво самоостварање.

Света Лукић је, откривши нову територију, која припада самоодговорној личности, закорачио у »периферију« нашег »друштвеног живота«, можда у центар нашег правог свакодневног живљења.

Област самоуправљања сопственом личношћу.

Најзначајније је то што он, записничар и коментатор, пажљиво истражује чиме људи правдају своје капитулације, свој ход линијом најмањег отпора, опортунистичко предавање бедном од данас до сутра живљењу на ситно и на парче. Чиме правдају одрицање од почетних амбиција, снова, остварења своје личне формуле, свог сопственог талента.

Он јасно види разгранату општу праксу збацивања терета самоодговорности уз помоћ »животних тешкоћа«, »наших услова«, »нашег менталитета«. Света Лукић пажљиво распреда наше национално-малограђанске фантоме и нарцисоидну митологију неуспеха.

ШТА ЈЕ УРАДИО

Света Лукић је један од првих људи који је приступио значајном послу припреме једне нове богате хиљадупостотне духовне продуктивности која се налази пред нама.

Остварење нових огромних резервоара људске продуктивности у материјалној производњи и производњи продукционих и социјалних односа изазива и подстиче на рефлексе у »надградњи«, у области приватног живота. Засад, још увек се брже развезују раније потискиване жудње за поседовањем материјалних вредности, предмета који значе стандард и углед, него нове интелектуалне слободе и поетски активности. Овоме другом Света Лукић је »Разлозима« утабао корисну и занимљиву стазу.

Обележио је место на којима нам оптичке варке саопштавају да се налази зид, а зида у ствари нема, напицао је нове невидљиве зидове, досад неуочене, истакао је нове путоказе за литературу, ка егзистенцији актуелног, живог човека.

Позвао је на тоталну реорганизацију приватног живота, на излаз из кругова, не увек сигуран у успех, али увек са сигурним критеријумима шта је то успешан и зрео живот.

ЗАКЉУЧЦИ

МОРАЛНИ И СОЦИЈАЛНИ СМИСАО ИНДИВИДУАЛНОГ ЉУДСКОГ ЖИВОТА

ПРВО: МЛАДИ*

Младост као биолошко-историјска чињеница често се неоправдано богати неким, као аутоматски из ње произилазећи, социјалним врлинама као што су: прогресивност, активизам, већи степен полета, критичности, потребе за променом, храброшћу.

Било би заиста добро када би богата биолошка енергија, ослобођеност од негативних искустава и све друго што младост природно поседује добијало и свој природни наставак у друштвеном активитету, авангардистичком ангажовању, свежем и продорнијем мишљењу. Баш ми, међутим, имамо прилику често да осетимо колико међу најстаријим људима ове земље има више младости, самосвести, храбрости и критичности и других особина које се придају младима него што их има међу многим нашим вршњацима.

ДРУГО: ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ

Покушао сам, тражећи ближе одредбе овога појма, да пођем од онога што се под тим појмом подразумева у свакодневном говору: под »интелектуалцем« подразумевају се најчешће људи који су свршили

* Реферат о теми »Млади интелектуалац данас« на II стражиловском сусрету, децембра 1960, у Новом Саду.

велике школе, »интелектуалци« то су они сушичави мољци који труну по архивама и библиотекама (али знају, рецимо, грчки) и сви они кафански стратежи који уз употребу страних речи испредају сваке године нове, увек исте, теорије живота, успеха и судбине човечанства.

Кад погледаш ко све за себе радо каже »ми интелектуалци« одмах видиш да тај појам код нас још увек није далеко од »ми господа«.

Овакво схватање није својина само примитивнијих образованих маловарошана, школованих уз крвав новац оца-сељака.

На једном од најједноставнијих психолошких тестова — *Draw a Person* — нацртајте особу, многи људи нацртају — само главу. Да ли је само глава — човек? И да ли је интелектуалац — само глава? Многи, ето, не ангажујући свест, тако мисле. Од јабучице, а нарочито од пупка наниже, као да се простире животињска област, нехумано, људско тело са својим неинтелектуалним прохтевима.

Дакле, разматрајући тему: ШТА ЈЕ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ? долазимо до теме: ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ КАО ПСИХОГЕНА ДЕФОРМАЦИЈА ЧОВЕКА.

Тражећи разлоге и економско-социјалне корене овоме, наћи ћемо их у још увек чврстој (да ли понегде тек мало напуклој?) *погледу пада*, по којој једни копају а други мисле, по којој интелектуалне послове као што су културни активитети, планирање, руковођење, одлучивање, обављају људи одређених професија чврсто затворених у саме себе.

Ипак, неко нас спасава из ћор-сокака у који смо стигли вођени академски формулисаном темом: Секу Туре, један од најумнијих људи нашег времена, изрекао је недавно изненађујућу и пријатну мисао о томе шта је прави интелектуалац. Не онај ко је школујући се изгубио сваку везу са животом свога народа.

ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ СЕ МОЖЕ СМАТРАТИ ОНАЈ ЧОВЕК, ЖЕНА И ДЕТЕ који се у ситуацији у којој се нађу — зрело понашају.

Ако интелектуалну свест, како се она манифестује у људима око нас подвргнемо преиспитивању уз помоћ критеријума КАКАВ ЈЕ ТАЈ ЧОВЕК У АКЦИЈИ, дакле, ОНДА КАДА ТРЕБА ДОНОСИТИ ОДЛУКЕ, мораћемо, ако наставимо да се крећемо међу универзитетски образованим људима, подуже да ходамо са својим фењером без успеха. Да би нас, ако само мало кренемо *ка њрактичном живоју*, »у привреду«, обасјала истинска светлост интелекта у акцији који поседују многобројни радници-активисти, људи са мањковима класичним образовањем, људи који често не умеју да се лепо изразе, али који мисле и осећају креативно и налазе се спонтано у самом срцу проблема.

Знам да овакве тезе могу да звуче поданички пошто живимо у земљи у којој ти људи »држе власт«, знам, такође, да ме је у сусрету са правим, производним радником често било срамота што долазим као посматрач »одозго«, као један са чистим рукама, и да у том стиду, који је неки финији напредњачки дериват грађанског лицемерја, има такође нешто од академизма, и то најновијег, корчагинског, оног који *а ѡприори* не дозвољава »интелектуалцу« да се осети и сам као радник и продуктиван човек.

Поред свег бунта против придавања »интелектуалцу« лажних грађанских ореола неког умнијег и финијег бића, сагледавања у њему нечег господственог и супериорног јер није »црнац« (у нашој средини првенствено: јер није сељак), морамо задржати резерву и према некадашњем левичарском презиру и априорном неповерењу према »интелектуалцу«. Баш зато што је ова земља створена стваралачким напором многобројних правих интелектуалаца, који су се

цели уградили у њене темеље, образованих људи који су до крви и костију били интелектуалци-радници, људи који су у тражењу путева били уједињени са радницима-интелектуалцима.

У закључку да интелектуалцем сматрамо свако зрело мисаоно људско биће ма на каквом послу се налазило, остаје нам да подвучемо да многи »интелектуалци« којима тај назив припада по месту које заузимају у подели рада остају заробљени и деформисани функцијом свога позива исто као и они радници који својим радом у производњи не превазилазе испуњавање захтева радног места на коме се налазе.

Интелектуалцима смо, дакле, означили све духовно, животно, стварно људски продуктивне људе.

И ТРЕЋЕ: ДАНАС

Наш задатак, овде, био би да после анализе духовног активитета генерација које нам претходе, и ситуације у којој живимо, пронађемо своје проблеме, своје задатке и своје ставове, да пронађемо мерила духовне продуктивности, репродуктивности и непродуктивности, да формулишемо своја хтења и своја незадовољства и да означимо своје путеве.

МЕРИЛА ДУХОВНОГ (ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ) АКТИВИТЕТА?

Шта подразумевам под термином »духовни активитет«? Већ поменута класична грађанска подела човека на хуману мисаону главу и нехумано биолошко тело са својим којеквким соковима и лучењима која чине да човек понекад »изгуби главу« (пазите: »изгуби главу« наша језичка традиција врло је бистра и прецизна), па се препусти, рецимо, »вртлогу страсти«, »понорима порока«, »бестијалности« итд., чини да се »духовни активитет« схвата као рад који човек обавља главом, мозгом.

То није нетачно, али није ни сасвим тачно. Немогуће је бити човек без мозга, али човек бивствује и бива човек не само главом већ целим својим бићем, дакле и телом.

Знамо да је доктор Цекил, угледно грађанско лице, био ванредно способан и мисаон интелектуалац, али не можемо да споримо да се и у њему скривени господин Хајд такође заносио разним идејама и имао свој сопствени свет мисли, жеља и снова.

Било би некоректно, према истини, на пример, када бих ја сад тврдио да се обраћам само вашим љупким цекиловским лицима, показујући вам само свој љупки цекиловски лик. Морамо бити свесни да се људи са свим људима око себе срећу целим својим бићима и да све што не стижу да кажу или сакрију говором, бива саопштено на неки други начин.

Све што нема непосредно биолошку или физиолошку функцију, сваки индивидуализовани активитет, у коме, дакле, учествује цео човек (то разумно, осетљиво биће, човек као личност — представља *духовни активитет*).

Верујем да је понеком тешко да схвати да једна пасивна вожња аутомобилом, рецимо, није само обично превозење самог себе с једног на друго место града, у коме се просто ангажује физиолошки систем рефлекса уз помоћ чулних апарата (вид, слух, концентрација, рефлексни лукови, психомоторне реакције), него да се у човеку који се бави шофирањем збивају и разна друга »непотребна стања«, да он и против своје воље за време те вожње машта, да у њему живи целокупно његово дотадашње искуство и да се које-какве идеје и успомене, о којима он зна или не зна, на разне начине инфилтрирају у тај банални посао који он ради и за који је заиста довољно имати само положен шоферски испит. Човеков активитет, дакле, уколико није горилски или машински, речни или биљни,

а он то не може да буде, јер он није ни мајмун ни писаћа машина, ни река ни сунцокрет, *мора да буде* духовни активитет ма колико се нама чинило да није. Човек је осуђен на то да увек буде човек ма колико се он од тога бранио и тврдио да то није истина и да он то не може да буде увек (и ма колико га то понекад оптерећивало, понекад, у ствари врло често, кад би било једноставније бити животињица).

Често се мисли и каже: док се браним, ја сам биолошко биће, док обављам аутоматске радње, ходам, опајам, понашам се махинално, дакле механички итд. Ипак смо сви свесни да је у једном сасвим малом, малецком покрету ноге Џемса Дина, сасвим махиналном, и сасвим чисто рефлексном, и можда испод сваког прага свести, која је само мало нагазила папучицу за гас, била садржана читава судбинска одлука целог једног човека врло болно свесног самог себе.

Та одлука, то је духовни активитет.

Из тврђења да је човек духовно, људски, активан увек, целим својим бићем, дакле, и *када није* свестан правог смисла својих поступака, могло би да се закључи да је човеков активитет мотивисан несвесним хтењима и да је по својој суштинској природи ван контроле разума. Из тога би се даље могло закључити да човек не може да одговара за своје поступке.

Погрешно.

Напротив.

То што је човек увек активан целим својим бићем чини га људски одговорним за све његове поступке.

Грађанска бајка о контролисаном и угледном доктору Џекилу у коме се крије разуздани и покварени мистер Хајд није само стравична и трагична прича о

расцепљеном бићу које губи контролу над самим собом него и једно интелектуалистичко правдање Џекилово. Стивенсонов роман о том *homo duplex*, припаднику грађанског друштва, џекиловска је рационализација његове пат-ситуације, његове насупрот-његовој-сопственој вољи аутодеструктивне активности. Судећи по самом роману, деструктивност је особина ружног господина Хајда, који симболизује подсвест угледног доктора. Тек пажљивим разматрањем открићемо да је и доктор Џекил, са својом тобоже конструктивном самоконтролом, изразито аутодеструктивна особа, а да је несрећни Хајд — створење које чезне за љубављу!

Свест о томе да је човеку могућа спознаја сопствених духовних тајни, да је човеку могуће дружење са самим собом, да је, дакле, могућ унутарњи контакт између свесних и несвесних делова његовог бића, баца нарочито светло на џекил-хајдовске духовне структуре.

И не само то.

Човека, дакле, не можемо да процењујемо само по ономе што говори, што декларативно саопштава.

ЈЕДИНИ ПРАВИ КРИТЕРИЈУМ ЗА ПРОЦЕНУ ЉУДСКИХ ПОСТУПАКА ЈЕ ЦЕЛОКУПНА ДЕЛАТНОСТ ЧОВЕКОВА, ЊЕГОВ ПРАКТИЧНИ АКТИВИТЕТ.

(Ту ћемо наћи и кључ за одговор на питање откуда неким људима који не поседују неке ораторске способности, нити оно што се класично сматра мисаоним апаратом интелектуалца, ванредна друштвена продорност и висок ауторитет. Баш то показује да су интегрираност личности, богато животно искуство и унутрашња сигурност и склад далеко важније особине за духовну продуктивност него квантитет класичних знања, терминологија и способност течног изражавања).

ШТА ЈЕ ОСТВАРИЛА ГЕНЕРАЦИЈА КОЈА НАМ ПРЕТХОДИ?

Потреба за практичном проценом вредности људских поступака захтева да тражећи континуитете са интелектуалним активитетом претходних генерација, не тражимо првенствено писане текстове и акцију у области надградње. (Иако је то област у којој ми првенствено, и практично, живимо, у којој непосредно делујемо и у којој имамо потребу да пронађемо формулу за даљу акцију.)

У процени интелектуалног активитета генерација чије наслеђе примамо морамо да пођемо од њихових практичних резултата.

Налазимо се у незавидном али достојанственом положају.

Прочитамо ли до сада написане књиге, прослушамо ли до сада написану музику и прегледамо ли до сада насликане слике, лако ћемо закључити да треба и да се може мислити, написати, компоновати, извајати, боље, лепше, сензибилније.

Станемо ли, међутим, да се меримо са оним што је *ипак* и *базично* остварено у духу Маркове једанаесте тезе, која предлаже да се сиђе са катедре и узму у руке економско-материјалне полуге којима се помера свет — наћи ћемо се пред великим делом и великим послом који нас чека.

Имамо, као генерација, ту срећу или несрећу да растемо после генерације која је у себи нашла снаге да у кратком историјском периоду оствари не један него неколико судбинских заокрета целе земље.

Мислим на:

рушење грађанског друштва и социјалистичку револуцију изведену врло сигурно у сложеним околностима унутрашње и међународне политичке ситуације, затим на:

рискантно, крајње храбро, судбинско непристајање на улогу »млађег брата« у стаљински конципираној породици социјалистичких држава и, коначно,

на најбезболнији али и најепохалнији резултат — на одлучно самокритично и самосвесно ослобађање унутрашњих друштвених снага од до тада на изглед нерешивог клинча између државистичког апарата и реакционарно-примитивистичке стихије, ослобађање које на *иракџиичном шерену*, ван људских глава, представља ОТВОРЕНИ ПУТ ЧИТАВЕ ЈЕДНЕ ДРУШТВЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ КА СЛОБОДНОМ УДРУЖЕЊУ НЕПОСРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА.

Док је прва фаза револуције имала значаја можда првенствено за саму земљу, Балкан и делимично Европу, друга за половину света која припада социјалистичком блоку, трећа је универзалног значаја за све народе и све људе на свету.

Имамо испред себе, дакле, генерацију са доследним моралом и активитетом, са унутрашњом доследношћу својим принципима и способношћу за извлачење практичних консеквенци из својих теоријских ставова.

Та генерација разрешила је многе чворове остале из прошлости, али није се ту зауставила. Већ данас њени резултати задиру далеко у будућност ове земље многим новоотвореним процесима који ће се тек развити и процветати.

Тиме је она себи обезбедила вечиту младост, онемогућила антагонизме између старих и млађих и чак изазвала у младој генерацији питање: хоћемо ли моћи да дорастемо до онога што су створили наши стари?

Незадовољство постојећим и практично мењање света, оно што је млади гневни 27-годишњи Маркс тражио 11-том тезом о Фојербаху, озакоњени су као

правило друштвеног живота у овој земљи. То поставља пред нас, који смо се тек малим делом својих живота регистровали у првим фазама нове историје ове земље, велику шансу: да достојно дорастемо, својим активитетом, до онога што је створено и затим настављамо даље.

ШТА СЕ ДАНАС ТРАЖИ ОД НАС?

У првој фази револуције да би се био добар борац, било је довољно бити патриота решен да помогне истеривање непријатеља. Сама ситуација унапређивала је људе и чинила да они од бораца-патриота постају револуционари и класно свесни људи.

Период обнове земље и интензивне индустријализације захтевао је већу и ширу социјалну свест и спремност на одрицање од »одмора крај речице«. Сукоби себичних приватних и неминовних општих интереса изазивали су трења и личне кризе, точкови прогреса морали су да шлајфују често у блату ситносопственичких интереса а лагери су се заривавали од бирократског песка који би гонио машине на празан ход. Људи су често од самосвесних активиста постајали само послужιοци моћне и компликоване машине историје, чију ћуд не познају сасвим добро, која се понекад поквари, па је треба везивати жицом, из које понекад излети неки непредвиђени завртањ па удари неког у главу, ископа неком око. Природно је што је било и дезертера који нису могли да издрже, природно је што су неки бежали ка непријатељу, претварали се у механизме и поистовећивали се са апаратом у коме раде и који је требало да им служи.

Економско-политичка реорганизација друштва, чији је угаони камен промењен положај човеков у производном процесу и озакоњење принципа самоуправљања, отвара нагло читав низ дотада замрзнутих и окамењених релација ЧОВЕК-ДРУШТВО.

Укидањем својинске дистанце између човека и средстава за производњу, ослобођење од најамног рада и превазилажење поделе рада представља укидање, за све досадашње системе вечитих, баријера међу људима.

Уклањање материјалних основа које су до сада стављале људе у конкурентски, изолован или мистификован положај значи почетак читавог низа ослобађања у људским односима и самим људима.

Овај процес захтева успостављање многих нових комуникативних линија међу људима, уноси у некада званичне и неизбежно пословне односе нову човечност, топлоту, бригу за другог човека, тражи да се спремност на слушање замени размишљањем и са одлучивањем. Заједничко одлучивање непосредних произвођача значи нову могућност за афирмацију људске кооперативности и солидарности, нову могућност за духовни активитет и продуктивност.

Дошли смо до проблема: РЕФОРМА МАТЕРИЈАЛНО ЕКОНОМСКИХ ОДНОСА ЗАХТЕВА РЕФОРМУ ЧОВЕКА.

Систем самоуправљања, као консеквенцу на индивидуалном плану, захтева постојање самоуправних људи, бића која су спремна да интегрирано и свесно, целим својим осећајним бићем, практично делују.

Јер је лични интерес појединца постављен као основни чинилац и предуслов општег друштвеног напретка.

ПРВИ ПУТ У ИСТОРИЈИ СВЕТА ПОСТАВЉА СЕ СВАКОМ ЧОВЕКУ ПРАКТИЧНО ЖИВЉЕЊЕ ЦЕЛОВИТОГ ИНДИВИДУАЛНОГ ЖИВОТА КАО ДРУШТВЕНИ ЗАДАТАК.

Задатак, који сваки наш човек има пред собом, састоји се у сопственом позитивном самоостварењу. Траже се практични путеви за нерасцветалог до сада човека, за све досад непроходале људске снове.

Да видимо шта нам стоји на путу.

КАКО СТОЈЕ СТВАРИ: ИНВЕНТАР СИТУАЦИЈЕ

При покушају да извршим информативни преглед ситуације, налетим на једну реч која ми стаје као кост у грлу.

Некада та реч била је богата и припадала је активистима револуције.

Затим је почела да се честом употребом празни, надувава, дотерује, добила је мистичне ореоле као Маринковићева *Глорија* претворена у неприкосновену богородицу којој се само сме молити, које се само сме бојати и служити јој. Та реч којом тако радо жонглирају чиновници у естетици, јер је згодна, јер се још употребљава у политичкој терминологији, та реч-фантом је НАША СТВАРНОСТ

Укључујем се поново у извештај дијалог са Добрицом Ћосићем који је поводом појаве *Разлоја* Свете Лукића поставио питање одакле код нас (код многих од нас који знамо и који бисмо могли) аверзија према ономе што је назвао *социолошка терминологија*.

Добрица Ћосић замерио је Свети Лукићу да избегава да ствари назове правим именом.

Дуга и честа употреба је, међутим, неке речи толико излизала и испразнила да њима, пре него што их вратимо у говорни, односно мисаони језик, треба вратити боју, дати им, уколико се то може, трансфузију смисла. Тим пре што некима од њих барата у естетици једна деструктивна тенденција која настоји

да се око извесних појмова и речи што дуже задржи бирократско-религиозни ореол светиње којом се могу застрашивати и прогонити људи који стоје на другим естетичким позицијама. Једна од тих »идеолошких« речи, један од тих појмова сад ми треба и не могу да му се обратим пре него што обавим са њим овај темељни демистификаторски, ако хоћете и карневалски, дидити-ритуал. Баш у напору да се томе звонком термину НАША СТВАРНОСТ, који је надуван толико да је, постајући општи почео да бива ничији, врати његово, како би то рекао Егерић, енергетско, зрно разума.

Уколико постављамо себи као императив живљење у стварности, практично живљење, дакле, у нашој данашњој стварности, онда тој стварности морамо прилазити отворена срца, волети је такву каква је. И пристати на њу такву каква је, ако хоћемо да је мењамо и унапређујемо, богатимо и улепшавамо.

Не смемо јој прилазити са задњим намерама, са кантицом лака иза леђа, са било каквом фарбом, ни поплашено-намргођено, са спремним психичким праванима да је склонимо испред очију ако не буде одговарала нашим жељама. Истина често може да жуља, да боли, њени су звуци покаткад шкрипа непријатна за уво, понекад је она мрачна као понор у који је страшно и погледати, али ИСТИНА ЈЕ УВЕК ЛЕПА ЗА ОНОГА КОЈИ ЈЕ ХРАБАР И КОЈИ ВОЛИ ЖИВОТ.

Дакле, ево како сам се сусрео са нашом стварношћу 1960.

Овамо долазимо после извесног времена проведеног на студијском раду у великом предузећу које броји десетак хиљада радника.

Међу њима има неколико инжењера и десетина техничара који су били обични радници из производње и школовањем постали то што јесу. На једном од најодговорнијих руководећих места у дирекцији наи-

ђете на човека који је по квалификацијама и животном искуству обичан индустријски радник. Тај човек ради одговорно и стручно, без »интелектуалистичког шлифа«, посао на коме би се универзитетски образован грађанин, пун школских шема а беживотан у практичном раду, јер су нас тако учили, сто пута спотакао и хиљаду пута направио грешке.

Поред ових које помињем као изразите примере људи које уздиже наш живот, има у том колективу још бар стотину, можда и више, људи, непосредних произвођача, који суверено рукују милијардама динара и доносе одлуке од пресудног значаја за производњу и развитак предузећа и чине то стручније и боље него што би умео најумнији послодавац капиталиста. Али међу радницима тог предузећа не налази се само један који је у стању да изнесе електромотор у врећи или исече комад трансмисионег каиша да би направио себи опанке. У том предузећу радио је и радник који је дошао пијан на посао и удавио се у базену за отпадну воду.

Показали су нам на састанку радничког савета пословођу за кога сви кажу да прима мито, али нико не може да га ухвати, а зна се да му жена спрема зимницу ложећи железничке прагове које је муж довукао из предузећа, муж, члан Радничког савета, за кога кажу: »Тај не преза ни од чега само ако је мала цена за бруку«.

Има, дакле, у тој *нашој* стварности много чега што није *наше*, а ипак наше је, и не можемо да жмуримо пред тим нити да га избришемо тиме што ћемо рећи: »То нам је остало из *њихове* стварности«, јер је наша данашња ситуација једна и недељива ова која сада постоји и која захтева нашу акцију данас.

Шеф који иде на концерте и воли да му се службеници смешкају и индустријски радник који плаћа синдикалну чланарину, има пуну кућу деце, не одваја се

од своје сеоске сиротиње, ништа не зна о расподели чистог прихода а носи пословођи прасе или флашу вина да га распореди на боље радно место, где зими мање дува ветар, и савесни активиста кога је напустила жена па се пропио, и сви они заједно на великом објекту који ће брзо вратити инвестирана средства, и сви они на вечерњим течајевима за подизање квалификација, и сви они на истом збору бирача, свако са својим идејама у глави, активиста са сном о лепом животу, шефић-лакташ са каријеристичким кич-сањаријама и радник који станује на селу, човек са две душе, са својим ситним сељачким мућкањима и малим радничким навичицама да се пере после посла, да шаље дете у школу, да купује конфекцијски сако, сви су они *заједно* та *наша стварност* са којом морамо да се суочимо *инијеирално*.

Немамо разлога ни за стид ни за узнемиреност пред том стварношћу, која је много сложенија него што би се могло закључити на први поглед.

То наше данас врло је велико и врло мало, врло узвишено и врло приземно.

То наше данас у коме има више љубави него што је било јуче, и много више памети и много више знања и имања, али у којем се, баш захваљујући нашем раду на ослобађању човека, уједно раскривају и неки, до сада неозначени, мракови.

Узмите најновију »Дугу« и прочитајте причу о љубавној трагедији која је уништила три људска живота. Седамнаестогодишња службеница, најлепша девојка у месту и два пријатеља који су због ње извршили самоубиство, од којих један ожењен човек и отац двоје деце. Покојна Берта, која је волела да кокетује, љубавише и изазива људе, са лепим лицем и мистериозном душом, била је омладинка, њени љубавници и убице били су чланови синдиката, можда је Антун као родитељ био и члан Друштва пријатеља

деце. Кажете, приватна ствар, не чепркајмо, не забављајмо се туђим несрећама, то се нас не тиче. Чекајте, како то: то се нас не тиче? Три људска живота — то нас се итекако тиче. А ко ће да издржава оно двоје деце? И зашто та девојка није постала од згодне шипарице — згодна млада жена и нечија супруга и мајка? Зашто се она играла проститутке-аматерке и заводнице великог стила? Да ли је о томе читала у неком роману у наставцима које издаје неко наше социјалистичко предузеће? Или се светила пуританском клерикалном васпитању? Или је, можда, компензирала осећање усамљености и инфериорности ко зна због чега?

Дакле, како стоје ствари?

Шта нам показује инвентар ситуације?

Да ли су појединачни људи на висини историјског тренутка?

Економско мењање друштва ка све већем човеком ослобођењу не доводи до аутоматских промена у надградњи и појединачним, индивидуалним животима људи. Проблем слободног и пуног људског живота тек почиње да се поставља и решава на индивидуалном плану онда када је глобално, на економско-политичком и општедруштвеном плану, решен.

Противречност између појединачног човека и друштва открива нам се у новом светлу. На свом путу ка човеку, друштво (друштво које се хуманизује, друштво које налази своје човечне димензије, друштво спремно да припада људима од којих се састоји) налаће на бодљикаву жицу: на изолованог појединца, неодоаслог, преокупираног собом, неповерљивог, недоученог, са танком свешћу, тек местимично друштвеног, активног и продуктивног.

Ова нова противречност као да је негатив старе: раније је човек носио револуционарне снове о слободи а друштво се супротстављало: полицијом, при-

ватном својином, параграфима. Сад друштво даје човеку прилику, ставља му се на расположење, а он се опире: скученошћу, несвесношћу, незаинтересованостју.

Револуција је поскидала женама фереце и дала им право гласа, законску равноправност и једнакост у награђивању у привреди. Оне се, међутим, и даље масовно не баве политиком (у СКЈ-у — 83% су мушкарци), не стичу квалификације и остају у положају пуне материјалне и чак физичке зависности од својих мужева. У текстилној фабрици у којој ради хиљаду радница и неколико десетина мушкараца женско бирачко тело бира у раднички савет — искључиво мушкарце, ниједну жену. (Прича о танкој свести и искривљеним видицима наставља се — у предузећу о коме је реч долази социјалистички новинар, он о тој појави пише и критикује за такву ситуацију — мушкарце дакле и даље су *они* одговорни што жене не преузимају одговорност).

Све чешће срећемо се код нас, у нашој стварности, са на изглед парадоксалном ситуацијом да је историја напреднија и хуманија од појединачних људи.

На питање зашто је то тако имамо једноставан одговор: НИКАДА ДО САДА, У СТВАРИ, ИСТОРИЈА НИЈЕ ТРАЖИЛА ОД ЧОВЕКА ДА БУДЕ ЗРЕО. Најважније је било да уме да буде што функционалнији завртањ у процесу поделе рада и да уме да у рату развеже своје спутане агресивне нагоне и потребе (дакле, своје секундарне мотиве).

ПРОБЛЕМ ОДНОСА ЛИЧНОГ И ДРУШТВЕНОГ. ПЕРСПЕКТИВА РАЗРЕШЕЊА ПРОТИВРЕЧНОСТИ

Разрешење формуле ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ВУК тиме што се уклањањем економске изолације и неправла појединца отклањају услови за општу међу-

собну конкуренцију и потенцијалну нетрпељивост (у свему, не само у радним односима) не води аутоматском успостављању и оживотворењу принципа да је ЧОВЕК ЧОВЕКУ ЧОВЕК.

Између ове две лозинке, између ове две пароле налази се читава скала могућих нијансирања:

ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ КОРЊАЧА, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ЗМИЈА, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ЛИСИЦА, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ПАУК, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ СТЕНИЦА, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ НОВАЦ, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ УКРАС, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ СВИЊА, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ЖЕНА, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ БРАТ, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ СМРТ, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ЛАНАЦ, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ЧАМАЦ, и тако даље.

За сваку од ових паролa, не сумњам, нашли бисмо зачас масу илустративних прича из штампе, живота у нашем суседству или из сопственог искуства.

Кад расправљамо о идеалу, много је мање недоумица. (Верујем да би, на пример, парола ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ УКРАС могла да изазове питање: Што да не? Или она ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ БРАТ, заиста: Што да не? А кад то повежемо са пословањем КО БРАТ БРАТУ или изреком ПИТАЈ МОГА БРАТА ЛОПОВА, ствар добија другу димензију).

Нема спорова на линији евентуалних паролa: ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ РАДОСТ, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ЉУБАВ, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ДРУГ, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ИНСПИРАЦИЈА. Изговарајући ове лозинке осећамо колико су оне више »оно што би требало да буде« него »оно што јесте«.

Видови човекове дехуманизације, поживотињења на која сам алудирао варирајући тему ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ СВИЊА, ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ПАУК, нису ништа друго него стање човековог редуковања на своје биолошке потенцијале и његово учуравање, окоштавање у њима. ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ПУЖ,

ЧОВЕК ЈЕ ПРЕД ЧОВЕКОМ ШКОЉКА. Прави припадник грађанског друштва представља типичну јединку затворену у саму себе, комуникативну једино на линијама својих сопствених потреба: БРАТСТВО ЗА БРАТСТВО, СИРЕЊЕ ЗА ПАРЕ; КОЈА МИ МЕСИ КОЛАЧЕ, ТО МИ ЈЕ ТЕТКА — то су бисери из нашег фолклора, НЕКА СВЕДОЦИ ПАЗЕ ШТА ГОВОРЕ ДА ИМ СЛУЧАЈНО НЕ ИЗГОРИ КУЋА, ова реплика је дословно прибележена на једном недавном сељачком суђењу.

Припадник грађанског друштва редукован је на своје биолошко биће: принципи задовољства, самоодржања, и избегавања нелагодности водећи су мотиви грађанског активитета и морала. Све духовно сведено је на минимум или одвојено за тајне приватне часове сањарења, дрогирања, блуда.

Понашање тог човека, иако на изглед самостално, у ствари је одређено спољним, социјалним или унутрашњим, биолошким и неуротичким принудама, чији је први циљ ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ. Циљ је, дакле, НЕГАТИВНО ОДРЕЂЕН.

Питање које се сада поставља гласи: ШТА ДА РАДИМО СА ЧОВЕКОМ ЧИЈА ЈЕ ДУХОВНА СТРУКТУРА НАСЛЕЂЕНА ОД ГРАЂАНСКОГ ДРУШТВА? (Централизовани социјализам без много муке преузима овог човека. Он промени ауторитете, идеале, идеологију, постане добар *грађанин* социјалистичког друштва а у дубљим сферама свога бића, за које се то друштво, уосталом, не занима, као ни оно старо, остаје, као и раније, приватан, себичан, изолован, можда још потиснутији, јер ово друштво оштрије захтева одрицање од интимних жеља и приватног живота).

Децентрализација друштва и препуштање људи све слободнијем живљењу ослобађа човека друштвених скела, норми наметнутих и контролисаних. При-

ватни животи откривају се толерантном оку целог друштва. Лични живот добија легитимацију, право на постојање, право на ступање у друштвену арену. Многи животи одједном — излазе на ту арену као репортажа о проневерашу који је после неколико веселих месеци отишао на робију. Или, као у она три живота о којима смо говорили — као репортажа о њиховом насилном престанку.

А не постоји »недруштвени«, приватни део човека. Чак и кад је човек сам са собом и кад осећа да нема никог блиског — и то је изразито друштвени тренутак тога бића: тренутак чежње за другим човеком.

Интересовање друштва за произвођача и настојање да се производни односи хуманизују, прилагоде човеку-произвођачу, захтевају да и сам тај човек учини напоре да се *изнуџра њогрушћиви*, да до сада тајни, егоистични, приватни део свога бића укључи у друштвени живот.

Ако друштво тражи *свој људски лик*, природно је да човек-појединац на ово одговори тражењем и развијањем *своје инћимне грушћивеностћи*.

Маркс нам је објаснио да у најприватнијем и најинтимнијем животу човек испољава своју праву друштвеност:

„КОЛИКО ЈЕ ЧОВЕК ПОСТАО И КОЛИКО ЈЕ СЕБЕ СХВАТИО КАО ГЕНЕРИЧКО БИЋЕ, КАО ЧОВЕКА”, „КОЛИКО ЈЕ ЧОВЕКОВА ПОТРЕБА ПОСТАЛА ЉУДСКОМ ПОТРЕБОМ, КОЛИКО МУ ЈЕ ДАКЛЕ, ДРУГИ ЧОВЕК КАО ЧОВЕК ПОСТАО ПОТРЕБОМ, КОЛИКО ЈЕ ОН У СВОМ НАИНДИВИДУАЛНИЈЕМ ПОСТОЈАЊУ ИСТОВРЕМЕНО И ДЕО ЗАЈЕДНИЦЕ?”

Ове Марксове мисли о могућој човековој *исћо-временој* човечности и друштвености још ћемо много пута морати да читамо и цитирамо док се не ослободимо административно-социјалистичке нерешиве ди-

леме »или друштвен-или приватан«. Из овог одломка видимо да Маркс допушта постојање људи који нису схватили себе као људе, и чије потребе нису *човјечке* људским потребама. Јасно нам је да се под људима који у свом индивидуалном постојању нису истовремено део заједнице, мисли и на нашег радника који сече комад каиша да направи опанке и на оне несрећне љубавнике чија страст представља само биолошки распаљену потребу за *поседовањем* другог човека (не као човека, него као предмета којим се може користити, којим се може манипулисати, који се може уништити).

Децентрализација друштва ка самоуправи представља не само ослобођење човека од спољашњих норми него и апел за његову праву, унутрашњу друштвеност.

Ошкрива се да извесни људи не одјекују на овај ајел.

Њихова људска природа и њихова природна друштвеност у коју заједно са Марксом верујемо — отказују. Нису дорасли до себе самих.

Човекова слобода увек је функционално везана за материјалне односе и свако разрешавање материјално-економских спутаности прети стихијом и развизивањем агресивних нагона уколико у центар процеса не стане самоодговорни човек.

Ситуације и примери које сам наводио указују на постојање ОТПОРА ПРЕМА ПРЕУЗИМАЊУ ОДГОВОРНОСТИ.

Ти људи као да би хтели слободу, али — без одговорности.

А слободе без одговорности — нема.

Новине су писале (у 300.000 примерака): УБИО ЖЕНУ ЗАТО ШТО ЈУ ЈЕ МНОГО ВОЛЕО.

Слобода? Хм. У реду, рецимо да је то за њега слобода. А за њу?

А где је он сада? У затвору. Зато што је његова »слобода« угрожавала животе других људи. Али он је знао да ће отићи у затвор. Пристао је да изгуби своју слободу само да би спречио једну жену да оде од њега. За тог човека љубав није значила људски, слободан избор, него ропство. Зато не разговарајмо о томе откуда том човеку право на агресију. Оно је израсло из његовог робовања. Тај човек није био слободан раније, док је био емоционално *везан*, он није слободан ни сада, када је стављен иза решетака, био је слободан (осећам се непријатно док саопштавам ову монструозну истину) само док је *уништавао* објект своје љубави.

Живимо у времену које захтева од људи зрелост.

Већ смо раније рекли да претходна друштва нису захтевала од људи зрелост. Подела рада водила је подели одговорности. Људи који су се осећали одговорнијим него што се то од њих захтевало долазили су у сукоб са законом.

ИСТОРИЈСКИ ЗРЕЛИМ ДОСАДА, У ПРЕДИСТОРИЈИ ЧОВЕЧАНСТВА, ПОКАЗИВАЛИ СУ СЕ САМО ЉУДИ СПРЕМНИ НА ЖРТВУ И РЕШЕНИ ДА СИЛУЈУ ИСТОРИЈУ И ИМЕ ЊЕНИХ СОПСТВЕНИХ НАЈНАПРЕДНИЈИХ ТЕНДЕНЦИЈА.

Данас се, међутим, брига за друштво не може препустити односно оставити активистима, људима спремним да се жртвују за друге, за идеале, за »општу ствар«. Време је да сви одговарамо за »општу ствар«.

Пред сваког се, дакле, човека као појединца поставља, за сваког његово, питање:

У ЧЕМУ ЈЕ МОРАЛНИ И СОЦИЈАЛНИ СМИСАО ИНДИВИДУАЛНОГ ЉУДСКОГ ЖИВОТА, У ЧЕМУ ЈЕ ИНТИМНИ СМИСАО ЧОВЕКОВОГ ДРУШТВЕНОГ АКТИВИТЕТА?

Разрешавање противречности између личног и друштвеног у нашој данашњој историјској перспек-

тиви видимо, дакле, у двостраном процесу у коме се, с једне стране, друштво све више хуманизује, приближава човеку а с друге стране човек све више »подруштвљава« — све богатије, уз помоћ друштва, развија и афирмише своју индивидуалност.

Схватање да је лични интерес појединца основни чинилац и предуслов општег друштвеног напретка представља формулу која омогућава складни развитац друштва.

»Чисто« економски начин мишљења представља значајан клип којим се ово схватање на изглед у борби за његово остварење — изиграва.

Све док се формула награђивање према раду схвата једноставно — технички, купопродајно: што ти нама више даш, даћемо и ми више теби, штогод је појединац лично заинтересованији, он ће боље да ради, биће више и њему и друштву, дакле све док важи слободан пијачни договор и тржишна размена на једном фином, развијеном нивоу, дотле ћемо бити у ћорсокаку економистичког мишљења и праксе који воде искључиво квантитативном прогресу и не решавају *људски империјализм*, дубоку потребу да се живи не само лакше и имућније него и човечније и богатије у људском смислу.

Под »личним интересом« појединца не подразумевам само материјални интерес анонимног произвођача да више заради и више има. Под »личним интересом« морамо подразумевати и потребу тог појединца да се афирмише и оствари као индивидуум, као личност, као особено људско биће радећи и одлучујући да свој индивидуални допринос осећа у ширем друштвеном контексту, не само као просту анонимну производњу материјалних добара већ и као свој индивидуални друштвени активитет.

У овом светлу, пароле: »Ја радим и ништа ме се друго не тиче«, »Ја добро зарађујем и друштвено

сам користан и као произвођач и као потрошач«, а за друштвене послове »има ко је задужен«, »постоје надлежни« итд. представљају типичан израз скидања одговорности са себе. Овакви грађани примају одговорност САМО ЗА СЕБЕ и, што је врло значајно за оно што ћемо даље разматрати, ЗАДОВОЉНИ СУ СВОЈОМ БЕЗЛИЧНОШЋУ.

Друштву у коме живимо потребни су грађани са високим степеном грађанске одговорности просто зато што доста наших ближњих још ни основну одговорност, која се захтева од индустријских произвођача — нема. Јаваш, леност, сеоски менталитет гоне нас на просветарство и мисионарство, па нам се грађанска коректност и модеран »дај-дам« менталитет чине великим резултатима.

Ту се не треба заваравати.

Важна нам је јасна и прецизна свест о смислу и значају конформизма.

Тежња да се буде »као што су други«, главна је психолошка кочница прогреса (конформистички дезангажман обухвата и онолико активности »колико се тражи«, учествовање »да се испуни дуг«, али толико и ништа више, остало се препушта другима).

У свим овим ставовима препознаћемо тенденцију да се живи редукованим људским животом, без интелектуалног активитета, без духовне продуктивности. Живот, дакле, ограничен на биолошке потенцијале.

КОНФОРМИЗАМ — ОТПОР ПРЕМА ПРЕУЗИМАЊУ ОДГОВОРНОСТИ

Егзистенцијалној психоанализи и Медарду Босу треба да захвалимо на досада најпрецизнијој дефиницији конформизма као најмасовнијег модерног друштвеног обољења, неуротичком поремећају који се састоји од одустајања од сопствене индивидуалности.

Мимикрија конформисте дубоко је укорееена у личним комплексима који уопште нису видљиви јер је њихово решеее баш у томе што се као индивидуа — постаје невидљив.

У питању је, дакле, дубоко болесна потреба да се не буде оригиналан, да се буде кописта, да се буде само репродуктивац, да се не мисли својом главом, да се слуша старији, онај који је »компетентан«, или да се следе захтеви неписаног јавног мњења, оног »што ће људи рећи«. То »шта ће људи рећи« просто је општа мала малограђанска крилатица за коју се никада не зна ко ју је измислио и од кога полази то »људско говорење«, али које сви солидарно једни другима додају. Сви се од свих стиде, сви се пред свима труде да не буду »мимо света«, а норме тог »света« диригује анонимни стваралац норматива, у ствари мало АНОНИМНО ТРЖИШТЕ МОРАЛНИХ ВРЕДНОСТИ, који је прецизан одраз стварних материјалних односа.

То што се догађа међу нашим теткама збивало се у нашем јавном животу својевремено са стиховима Васка Попа и Мије Павловића, који су само зато што су били различити од онога што је уобичајено изазивали неке иначе мирне људе на огорчене и сасвим неразумне изјаве.

Да не помињемо пример оног младог Мађара, познат из штампе, који је на некој ликовној изложби, избеумљен, ногама уништио једну модерну скулптуру.

Сличне појаве десе се по правилу кад год неко испољи некакав неуобичајени активитет. Ово је, срећом, код нас све ређе зато што полако постаје опортуно бити »толерантан«, »ново« има власт и отпори добијају нов облик: они се сада очитују у некритичном и несуетинском прихватању свега што је ново.

Конформизам се пред сваком новом и оригиналном акцијом јавља као живи песак неповерења спреман да примедбама прогута необичну иницијативу. Агресивни безбојни академизам који представља овлашћеног и озакоњеног чуvara неоригиналности јавља се стално као активан отпор, као сталан захтев да се иде уходаним стазама, као стално чуђење свему што је ново под неразумним паролама: »ко је то видео«, »нечувено«, »незамисливо«, »недопустиво«, »то није згодно«, »шта сте тиме хтели да кажете«, »то нико никада није радио« и слично.

Једини одговор који се може дати на овакве примедбе, и који треба дати, јесте: тако је, хоћемо да створимо нешто што нико никада раније није видео, јесте, то »незамисливо« ми смо замислили и остварићемо, то »недопустиво« ми себи допуштамо, чућете од нас оно што никад није било »чувено«, учинићемо да буде »згодно« оно што се вама чини као »незгодно«, хоћемо да кежемо баш оно што кажемо.

Постоји врло прецизан Вибов епиграм о томе шта се десило кад су престале да стижу директиве. Ситном бирократи увек је директива јављала где и како да плива. Онда је једног дана директиве нестало, а он је своју личност сиву прогласио за — директиву. Јер — како би се могло живети без идеала?

Академски кретенизам треба разобличити као капитулацију пред животом, затварање у кабинете и музеје, бекство од праксе и одрицање од памети у страху од њених последица. Памет укида статистику и захтева покретљивост и дијалектичност, критеријум праксе укида идолатрију заслуга, диплома и титула.

Конформизам се у својој беспомоћности и индивидуалној изолованости ослања на спољње ауторитете и тражи ослонац и директиву.

Ми данас осећамо решеном класичну Архимедову дилему око могућности померања света.

Он је тражио само једну чврсту тачку на коју би могао да ослони своју полугу па да, како је понудио — помери земљину куглу.

Пошто те тачке нема, остало нам је до данашњих ајнштајновских дана, да живимо у општем објективно, научно констатованом релативизму. Шта се може померити човековом вољом у овом свету кад нема чврсте тачке?

Имао сам прилику да слушам један жалосни скуп филозофа »марксиста« на коме је тврђено и та се тврдња упорно и гласно понављала да је човек строго детерминисано биће (класном борбом, својим класним положајем, стањем производних снага...) и да нема ничег у његовом животу што није строго историјско-материјалистички предетерминисано спољним законима. Ти људи су са толико поноса и научне самоуверености тврдили да су обични, чак неважни, пиони у рукама историјских закона да је човека обузимала јежа од те људске глупости која прожиди саму себе без стида, без трунке људског мишљења, без иједног трептаја, бар да су рекли да им је жао што је тако. Они су били одушевљени што је човек као индивидуа потпуно безначајан.

Стари Грк Архимед био је класично образован објективиста и није стигао да уочи оно што ми знамо: та чврста тачка на коју се могу ослонити све полуге којима хоћемо да мењамо друштво, свет око себе, земљину куглу, налази се у самом човеку, у човеку који је постао самог себе свестан, који је постао изнутра свој господар.

ДНАС КАД СЕ ИМПЕРАТИВ САМОУПРАВНОСТИ ПРОТЕЖЕ НА СВАКОГ ЧОВЕКА, КАДА ДРУШТВЕНО-МАТЕРИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ ПОЈЕДИНАЦА ЗАХТЕВА ОД ЊЕГА ДА МИСЛИ И ОСЕЋА, ДАКЛЕ ДА БУДЕ СУБЈЕК-

ТИВАН ДА БИ МОГАО ШТО БОЉЕ ДА БУДЕ ДРУШТВЕН, КАД ЈЕ ИНДИВИДУАЛНОСТ ОСНОВА ОДНОСА МЕЂУ ЉУДИМА И ПРЕДУСЛОВ СОЛИДАРНОГ ИСТУПАЊА, РАЂА СЕ ПОТРЕБА ЗА ИЗЛАЖЕЊЕМ ЧОВЕКА ИЗ АНОНИМНОСТИ И СИВИЛА.

Морамо увек бити свесни тога да комунизам није побуна само и једино ради боље расподеле добара, комунистичка побуна је побуна ради свестрано друкчијег и бољег људског живота у коме је праведна расподела добара и укидање приватне својине само основа, предуслов за изградњу потпуних људских односа, остварења богатог и свестраног људског живота.

И да је масу добрих наших људи, који су иначе толерисали оно банкротирано друштво покуравајући се снази традиције, из-дана-у-дан идеологије, ко-сам-ја-да-се-буним и свих могућих других конформистичких директива, тек витална угроженост у рату мобилисала да приђу десетини хиљада комуниста који су били борци и онда када нису били (односно када су могли да не буду) животну угрожени.

Активитет генерација које су се избориле за ово што имамо данас обавезује нас да се пред тешкоћама не повлачимо препуштајући неком другом извлачење кестења из ватре.

Самима себи дугујемо смело суочавање са сопственим животом. Генерација — наша претходница није патила од веровања у богове, није имала обичај да чека било чије директиве и никада себе није штедела у самокритици и кориговању онога што се није показало добрим.

ЈЕДНА ОД ПОСЛЕДЊИХ ПРЕПРЕКА: ТЕОРИЈА И ПРАКСА ЉУБАВНЕ ПОДЛОСТИ

Већ смо раније изразили уверење да се задатак наше генерације састоји у позитивном самоостварењу,

у проналажењу пуног моралног и социјалног смисла индивидуалног људског живота и откривању интимног смисла друштвеног активитета.

Који су у том правцу ужи, посебни задаци нас који се професионално бавимо интелектуалним радом? Нас који писаним текстовима, прозом, поезијом, драмским и новинарским текстовима делујемо преко новинарских стубаца, биоскопских и телевизијских екрана, са сцене и радио таласа, преко часописа и књига?

Баш услед поделе рада у бившем друштву, естетска осетљивост, памет и морални сензибилитет као да су били додељени ретким усамљеним весницима буре, друштвени проблеми и проблеми мењања друштва припадали су, у суштини, једном танком слоју одлучних и друштвено осетљивих људи. Огромна већина као да је увек, сем у изузетним тренуцима револуционарних ломова, имала историјско задужење да плови низ матицу у својим професионалним, класним, верским, националним и каквим све не конформистичким љуштурама.

Тражећи своје вертикале, порекло нашег естетског и моралног сензибилитета, срећемо у интелектуалној акцији јучерашњице болну, гневну рику Мирослава Крлеже — усамљеног заговорника смисла, мозга и човечности у једном трулом и парадоксалном друштву и сочну и корозивну мисао Марка Ристића, ангажованог тумача моралног и социјалног смисла поезије.

У друштву у коме се све купује и продаје, у коме се све вредности, људи, љубави и предмети своде на новац као најмањи заједнички садржитељ, све интимно и тајно људско, сновачко и естетско идентификовало се са револуционарним због своје неробности, због свог неkontakта, због свог тврдоглавог и људског антиkontakта са друштвом надничног ropства.

Време је да приметимо колику је улогу одиграо надреализам у пробијању емоционалних баријера човекових. Основна његова акција, која је остала важећа и до данас, сада као посао читаве литературе, била је у отварању свих забрањених и за грађанско друштво непријатних људских интима. Откривање болног наличја саображеног човека. Ово истичем само зато што осећам да је један од изузетних актуелних задатака интелектуалног и уметничког активитета откривање феномена саображавања.

Ако је, међутим, у доба тоталне диктатуре и насиља над човеком интимно, природно, било идентификовано са револуционарним, ствар се нагло компликовала у тренутку кад је револуција овладава целим друштвом а ипак није доспела до свих слојева људских бића на чијим је плећима почивала.

У континуитету, у том тренутку појављује се Оскар Давичо са својим до агоније болним и оправданим и неизбежним амбиваленцијама.

Он је први уочио и формулисао неизбежан спој револуционарности и мазохизма у свету који је толико огрезао у статистици и дехуманизацији да га је готово немогуће изменити без истовременог уништења себе самог. Он констатује нужну количину *нереалности* у свести револуционаревој која је *предуслов* за ефикасну *практичну акцију*!

Нико до Давича није обасјао интимне покретачке силе револуције, унутрашње чворове људи-револуционара, болно и осетљиво ткиво људи од челика, чудесну замршеност сна и јаве која чини јединствено биће човека-борца. («Да нисам веровао сновима више неголи зиду, зар би се ико пробио кроз уску бушу самице усталасаном хоризонту човечанства?»)

Практична ефикасност снова!

Сан у акцији јачи од стварног зида! Људи у револуцији плодили су својом вером у будућност је-

дан непријатељски и јалов свет и рађала се једна ствар-
нија стварност од постојеће!

Рушење зидова камених, бетонских, од цигле,
није одмах отворило слободан простор.

Вештачко продужавање »нереалног« стања —
постојање зидова и после њиховог рушења — довело
је до теорије љубавне подлости. Ова теорија говори
о проблему неуротичне приљубљености човекове за
стварност у којој живи и проблему патолошког дру-
штвеног материнства према човеку, одбијање дру-
штвене мајке да роди своју децу — да их пусти да
ходају у правцу којим их сопствене несташне ногице
воде. Патолошка друштвена мајка — револуција у
фази административног социјализма — не реже пуп-
чану врпцу својој деци. Тако настају неуравнотежена
бића, мале нове хидре које живе на телу маторе хидре
и не могу без ње. То су људи чије се тежиште налази
изван њиховог тела. Њихова самосталност условљена
је тиме што су им ноге закопане до колена у земљу
док слободна глава сме да лети до неба и натраг,
да се дружи са звездама и страним писцима, прошло-
шћу и будућношћу. У том периоду рађа се чудна до-
сетка о позитивној вредности аутоцензуре по којој
је човеку дата потпуна стваралачка слобода, с тим
што ће у свом срцу имати агента кога је сам поставио.

Мање акцентовани део термина за чин по коме
из љубави према вољеној револуцији не изговарамо
све истине о њој да не бисмо, откривајући слабости,
користили непријатељу, показује да је његов творца
осећао да се ради о нечасној самоуздужаности. Јер
није рекао »љубавничко улепшавање« ни »љубавно
слепило« него »љубавна ПОДЛОСТ«

НАШ ПОЗИТИВНИ ЗАДАТАК — ПРАКТИЧНИ ЖИВОТ

Говорили смо о предратном човеку искључиво
одбрамбено, НЕГАТИВНО ОДРЕЂЕНОМ који активитет

препушта неким социјално сензибилним људима, спремним на жртву, у ствари грађанима будућности.

Затим, у послератним данима, у којима је све више оних »грађана будућности«, људи који лепшу сутрашњицу претпостављају данашњем уживању, препознајемо у њима текућу, актуелну и свакодневну ДВОЈАКУ ОДРЕЂЕНОСТ (извесно ратничко, супарничко прожимање СНА И ЈАВЕ практично ефикасно али и болно за самог човека).

Данас се отварају услови за УНУТРАШЊУ, ИНТЕГРИРАНУ, дакле ПОЗИТИВНУ И ЦЕЛОВИТУ ОДРЕЂЕНОСТ појединца (прожимање СНА И ЈАВЕ али сарадничко и мирољубиво). Отварају се, дакле, услови за активан живот БЕЗ ЖРТВЕ. Ако је ово тешко примити као позитивно, то је зато што нас је наша хришћански уобличена цивилизација учила да нема часног и поштеног људског живота без жртве, али ја вам предлажем да зберете те религиозне скраме са дна својих лобања, ту жилаву, туткаласту паучину која се у нашу идеологију увукла из других, далеких сфера. АКО ЈЕ НЕКАДА ТРЕБАЛО БИРАТИ ИЗМЕЂУ ЗИДОВА И СНОВА И АКО СЕ МОРАЛО УМИРАТИ У ИМЕ ЖИВОТА И АКО ЈЕ ТО ОНДА БИЛО НАЈЉУДСКИЈЕ РЕШЕЊЕ ЈЕДНЕ НЕЧОВЕЧНЕ СИТУАЦИЈЕ, ТО ШТО ДАНАС МОЖЕМО И МОРАМО ДА ЖИВИМО У ИМЕ ЖИВОТА НИЈЕ НИШТА МАЊЕ ЧАСНО И МАЊЕ ТЕШКО. Можда, чак, напротив: јер: цела наша традиција и све што је за нама, цела стара цивилизација, укључивши и њене револуционарне токове, развила је до најфинијих детаља вештину ОДРИЦАЊА, ЖРТВОВАЊА, УМИРАЊА. Вештина живљења и љубави били су увек далеко више поетски сан него било чија *иракса*.

Ако је некадашњи човек морао да буде *homo*, *duplex* или чак *multiplex*, ако се нужно састојао из животињског *И Д. а*, грађанског или

антиграђанског *СУПЕРЕГО*а и обавезно средњег и опортунистичког *ЕГО*а, ако су, дакле, у њему нужно ратовала његова биолошка хтења, његова морална свест и његова грађанска пракса, данашњем је човеку све више могуће и већ могуће да се састоји из свог људског тела, своје људске савести и идеала, и своје човечне праксе.

Подсвест, свест и савест, немају више потреба да ратују и зато се у нашој целовитој перцепцији човека више и не јављају као строго одвојени ентитети, како је нужно морала да их види класична психоанализа. Човек престаје да се полови, двоји, троји — на људске жеље и грађанске дужности и нужности — јер му је први грађански задатак да буде човек и индивидуа. Зато некадашње тражење моралног и социјалног смисла поезије настављамо као тражење моралног и социјалног смисла практичног индивидуалног људског живота. Оно што је некада могло да постоји само у приватном и поетском, данас излази на улице и сме да хода њима. Нимало случајно у завршном поглављу Програма истакнуте су следеће Марксове речи:

»ЦАРСТВО СЛОБОДЕ ПОЧИЊЕ У СТВАРИ ТЕК ТАМО ГДЕ ПРЕСТАЈЕ РАД КОЈИ ЈЕ ОДРЕЂЕН НЕВОЉОМ И СПОЉАШЊОМ СВРСИСХОДНОШЋУ, ПО ПРИРОДИ СТВАРИ ОНО, ДАКЛЕ, ЛЕЖИ С ОНЕ СТРАНЕ ОБЛАСТИ САМЕ МАТЕРИЈАЛНЕ ПРОИЗВОДЊЕ«, ТАМО »ПОЧИЊЕ РАЗВИТАК ЉУДСКЕ СНАГЕ КОЈИ ЈЕ СВРХА САМОМ СЕБИ, ПРАВО ЦАРСТВО СЛОБОДЕ«.

Подвлачења су моја.

Важно је схватити да је позитивно остварење овог задатка који смо поставили сами себи (задатак гласи: ЧОВЕК) толико тешко да је на пуној висини свега

великог што је практично остварила генерација — наша претходница.

Нема, дакле, питања: хоћемо ли моћи да до-растемо?

Остаје само питање: хоћемо ли моћи да одрастемо?

Не могу да се отнем питању које ми се стално врзма по глави: кад год одређујем тај »позитивни задатак« (ЧОВЕК) он увек зазвучи као лепа звонка *фраза*, или као »мали поетски узлет у релативно озбиљном тексту«, готово увек као помињање нечег недовољно одређеног, нечег »нејасног«, или нечег што је »већ познато« и »сасвим јасно«. Откуд та осцилирања? На овом терену залазимо у подручје друштвених и индивидуалних психичких слепих мрља. То су психолошки још неинтегриране области, за ту нам храну израстају тек први психички зубићи. (Рецимо, као пример: још увек је тешко уочити и признати постојање икакве везе између човековог интимног љубавног живота и његовог друштвеног и политичког живота, иако је немогуће да ту нема никакве везе, и чак: иако је могуће да ту постоје не само негативне него и позитивне везе).

Вратимо се на постављено питање: где су, у светлу свега досада реченог, наши специфични задаци, нас који смо у још постојећој подели рада професионално »интелектуалци«?

Свесни смо тога да је код генерације која долази дружење са стварношћу основно људско занимање, неспоразуми остају као пратилац, знак порођајних мука или унутрашњи рефлекс напора друштва да се помири само са собом.

Незадовољство светом и незадовољство собом у том свету покретачи су креативности.

Генерација која долази има ту предност да јој није академски, полицијски, црквено, школски, законски, као и од стране јавног мњења («шта-ће-људи-рећи» и «није-згодно» — систем) забрањено да буде незадовољна. Од ње се чак и тражи да буде незадовољна свим оним што спутава човека и да се бори за свој пунији и богатији живот. Не да јој га неко други »одозго« да, него да га сама изгради лепшим, про-, дуктивнијим и богатијим. Стваралачко незадовољство, које је први људски мотив за мењање и изградњу новог, бољег и хуманијег света, црпи своју инспирацију из слободног суочавања са свим ружним појавама, свим »црним тенденцијама«, ограничностима и деформитетима. Зато је слободно и радознало, истинољубиво уметничко стваралаштво један од значајних чинилаца самосвесног и самспсузданог упознавања са стварношћу каква она јесте.

Али морамо се ослободити и лажног »модернистичког«, у ствари помодног стида пред човечним и лепим. Препознавање новог и хуманог у стварности која нас окружује никако се не сме изједначавати са некадашњим срамним служењем уметности политици.

Нова ангажованост, изнутра иницирана, не сме се стидети двојаког, уметничког и политичког дејствовања, њена самосталност обезбеђена је све док је вођство, као што у том послу мора да буде, на страни поезије. Поезија, односно уметност уопште, треба слободно себе да осети као јавног радника и активисту.

Нови друштвени односи који се развијају на материјално-економском терену не могу се развијати даље са успехом док их активитети у надградњи не ситуирају у људске главе и људска срца. («Економистичка» скретања, пораст фетишизма робе као пратећа појава јаче индустријске производње, локал-шовинизми и сличне појаве природно се развијају упркос и чак за-

хваљујући унутрашњим позитивним мерама, показујући како новом слободом човек са старом свешћу уме да се користи само на стари начин). Уметничко **стваралаштво** тако престаје да буде посао изолованих сензибилних људи-свилених буба и прсизводња бисера којом ушкољкана осетљива створења афирмишу свој трпни сензибилитет, него широка друштвена активност која је изашла на улице и учествује, по сопственом избору и друштвеној потреби, у јавном животу.

НОВА СУДБИНА ЉУДСКИХ СНОВА

Уметност се активно и одговорно укључује у решавање ПРОБЛЕМА ЉУДСКЕ ПРАКСЕ, који се налази на тапету. Проблема пуног слободног приватног практичног живота који не ратује са друштвеним него сарађује и учествује у њему.

Један од најактивнијих трагача и проналазача новог сензибилитета, Васко Попа, разара вековну митологију предмета и развија митологију света који је добио човечне димензије. У његовом *и р а к њ и ч н о м*, овом, дакле, *н а ш е м г а н а ш њ е м с в е њ у* и *н а ш е м г а н а ш њ е м њ о в о р н о м ј е з и к у*, ствари, биљке, људи и речи показују своју праву људску природу: свет постаје пунокрвно субјективан и дефинитивно бива поражен монструозни идеал о објективном виђењу света (које је израз патолошке потребе грађанина за опредмећење, претварање у фото-апарат и телескоп, услед ирационалне потребе за стицањем сигурности по сваку цену, па, дакле, и по цену одрицања од субјективитета). Та поезија учи, дакле, људе да препознају човека (себе) испод робне фетишке љуштуре која је навучена на ствари што их окружују, с којима морају да живе.

Једном створена, оваква поезија почиње да живи међу људима, неписано, у начину њиховог разговора, у *иерцейицији живоји*а у коме *учесћују*.*

Кроз дело Богдана Богдановића наша традиционална косовско-солунска митологија смрти бива замењена једном новом митологијом живота.

У рушењу оградe око Народне скупштине видимо не само урбанистичку меру него и поетски тренутак у коме се највиша политичка институција исповедила своме друштву: хајде да будемо ближи једно другом.

Човек-појединац, који више не ратује са друштвом, просто самим тим што постоји (сумњив је јер нешто мисли, сумњив јер зна, ко шта фантазира), може да извија сунце и изнесе га на улицу, стави у парк. Он може, дакле, поетски да живи сваки дан.

То се догађа и када, сваке године, педесет до сто хиљада младих људи бесплатним радом гради нове комуникације (и стварно смањује растојања међу људима).

На тој акцији самоиницијативна бригада узвикне за другу бригаду ЉУБАВНИ ПОЗДРАВ — ЦМОК, ЦМОК, ЦМОК,

на тој акцији омладинац, кројач из сеоске бригаде која је дошла последња па добила одела великих

* Од зиме 1960, када је овај текст писан, читав је низ дела млађих наших стваралаца показао да расте број људи који се својим уметничким стваралаштвом непосредно укључују у процес обликовања друштва по мери човека. Песме Бранислава Петровића, на пример: свака значи не само песму на хартији него и животни чин и, рекао бих, комунистичку акцију. Зато што собом мења читаоца. Човек који прочита Бранину песму о томе како се једу лубенице или како се пишу песме никада више неће моћи јести лубенице нити читати песме на стари начин. Поезија Душана Радовића почела је да учи целу нацију: како треба мислити. Учи нас да аутентична мисао ниче из емоционалног језгра и ритма човековог, у судару са системом званичних знања, у отпору имитирању и поковању.

бројева, проналази у суседном селу »сингерицу« и прекроји свима одела да им буду по мери, али са изненађењем за смотру свих бригада; тако је распоредио цепове и друге детаље да свако буде мало друкчији!

Поетски идеал постојања: људи, који сви личе на самог себе, спонтано практично оживи у поступку целе једне бригаде на иницијативу сеоског кројача, потпуно несвесног дубоког смисла који изражава својим гестом!

Данас људи уче практичну артикулацију снова.

Снови излазе из конфинације и престају да буду искључиво власништво песника, лудака и револуционара, открива се да они, дубоко запретени, живе у сваком човеку (у неким самицама, у трећем подруму свести). Многи снови губе своју витринску вредност постају непотребни у својој прозрачности и аутсајдерству. Долази до буђења mesa и костију и прави делатни снови добијају, у мери у којој нису проходили, своје место у углу ока, као свесно одабрана слика циља.

Спољни и унутрашњи свет окрећу се човеку и добијају људске контуре.

У поретку опште људске самоуправе поезија се спушта у живот а живот подиже ка човечности.

Ово не пишем као нереалну поетску егзалтацију, него као откривање слике *једноі моіућеі йрактичноі живоіа.*

Уз пуну свест да у нама живи, у доброј мери још неартикулисан, читав систем сумњи, неповерења, нада и самопоуздања, за који знамо да можемо и осећамо да морамо да га изразимо.

(На тој линији осећам разуђен и изнутра тако морално-принудан, опседнут активитет Свете Лукића и чудесно, замршено визионарство Раше Попова и дневничарско трагање за спонтаном дадом и пропаганду свакодневног практичног живота коју врши Бо-

ра Ћосић. Затим поетско-хуморни активитет патриоте-љубавника Владе Булатовића и цинично-раздрагани родољубиви безбожни сексоидни циркус бруцошијаде Ђурковића, Драшкића, Бабића, Татића, Новаковића, Димитријевића и других.)

Ми смо, дакле, изабрали позитиван живот.

Свесни свега што спутава и кочи.

Суочени са стравичном идолатријом предмета која прети да прогута једну могућу здраву религију живота.

Све је у реду док набављамо аутомобил да би нам постао лепши. Али када га гладимо и милујемо и дружимо се са њим радије него са својом женом?

И ако жена више воли аутомобил од свога мужа?

Великим плакатима позвано је грађанство да гледа човека који гута тањире, грамофонске плоче, сијалице, који је понудио фабрици аутомобила да јој за рекламу поједе малолитражни аутомобил!

Слатки мали љупки малограђанин који једе тањире, запали своју жену после ручка и после изађе о њему још и репортажа у новинама: написао је пет стотина књига поезије и две хиљаде седам стотина тридесет и два пута обријао се истим жилетом, који држи у посебној кутијици што је обложена најфинијом авганистанском ватом. УБИО ЖЕНУ ЈЕР ЈУ ЈЕ МНОГО ВОЛЕО.

Затим чудан процес којим се народни херој са познате слике, раширених руку пред вешање, претвара у значку гимнастичког савеза!

Где год јењава унутрашња револуција нагло се диже празна декоративност, расту громке фразе и позлаћени гипсови. Долази до монументализације људских осећања и цементирања мисли. Губи се сми-сао за ситно, животно и интимно, и ствари расту до огромне шупљине која се затим кити спољним сит-

нореалистичким интересом за »мале ствари« и »мале људе«.

Тога се не морамо бојати, тих неизбежних духовних пратилаца индустријализације. Важно је да тога будемо стално и будно свесни.

Ново време и нови односи морају да донесу на светло дана, и развију чак, и нове људске деформације.

Важно је не дозволити одржавање грађанског привида интелектуалца и културног човека који ситноћифтински живи, бесциљно и паразитски троши свој живот и животе других људи, али зато код куће има малу полицу са књигама и икупљује се сатом читања пре спавања.

Уметност мора да се усели у станове, у полице и на зидове, али и у живот, у поступке и начин говора и мишљења, у ситуације у којима људи живе, у начин на који људи раде, воде љубав, умиру, плачу или се радују.

Оно што знамо да живи на радним акцијама, у многим појединачним људима, на многим појединачним местима, у нашем заједничком Програму, треба да се размножи, да дође коначно на власт.

Треба, дакле, размножити осећање одговорности за свој властити, индивидуални живот.

1960.

ДУШАН МАКАВЕЈЕВ рођен је 1932. године у Београду. Огледе сабране у овој књизи објавио је између 1957. и 1962, у »Пољима«, »Ослобођењу«, »Данас«, »Београдској недељи«, »Делу«. Писао је у »Видицима«, »Књижевним новинама«. »Политици«, »Телеграму«. Режирао филмове: »Печат«, »Антонијево разбијено огледало«, »Споменицима не треба веровати«, »Проклети празник«, »Еци, пец, пец«, »Педагошка бајка«, »Осмех 1961«, »Лепотица 1962«, »Парада«, »Доле плотови«, »Нова домаћа животиња«, »Докле радиш вечерас?«.

Са Рашом Поповом написао комедију »Нови човек на Цветном тргу«.

САДРЖАЈ:

ПОЉУБАЦ ЗА ДРУГАРИЦУ ПАРОЛУ

ЕКСПРОПРИЈАЦИЈА КЛИКЕРА

Детињство	9
-----------------	---

ПРВО СКИДАЊЕ ДОГМАТИЧКЕ КОШУЉЕ

Неспоразум са стварношћу	13
--------------------------------	----

БЕЛЕШКЕ НА НЕТРАНСПОНОВАЊУ ТЕМУ

Сан-пракса, акција-љубав	29
Пољубац за другарицу паролу	34
Прашина, сунце и људи	38
Комунисти, напред!	47

СТВАРНОСТ

Мало људождер, мало-грађанин	53
Неколико вести о људском срцу	55
Разгледнице	58

ПРИЛОГ ДИСКУСИЈИ О НАЦИОНАЛНОМ МИТУ

Тврдо кухана срца	63
-------------------------	----

ДРУГО СКИДАЊЕ ДОГМАТИЧКЕ КОШУЉЕ

Уметност треба цимнути	71
Брката естетика на терену	78
Књига о духовној продуктивности.....	90

ЗАКЉУЧЦИ

Морални и социјални смисао индивидуалног људског живота	107
---	-----

**СЕРИЈА
ТЕРАЗИЈЕ 27**

**ВЛАДА БУЛАТОВИЋ ВИБ
БУДИЛНИК**

**РАША ПОПОВ
ДВА ОКА**

**ЖИВОЈИН ПАВЛОВИЋ
КРИВУДАВА РЕКА**

**ЛЕОНИД ШЕЈКА
ТРАКТАТ О СЛИКАРСТВУ**

**ВЛАДИМИР СТОЈШИН
ТРАФИКА У ТЕСНОЈ УЛИЦИ**

**МИРОСЛАВ ПЕШИЋ
ЧОВЕКОВ ПРОСТОР**

**ВАСКО ИВАНОВИЋ
РАТНИЦИ, КЛИНЦИ И ОСТАЛИ**

**ДУШАН МАКАВЕЈЕВ
ПОЉУБАЦ ЗА ДРУГАРИЦУ ПАРОЛУ**

